

1906-1908 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE TUTULAN GÜNLÜKTEN ALINTILAR*

KARL HELFFERICH

Almanca'dan İngilizce'ye çeviren ve Giriş: MANFRED POHL
(Türkçeye çev. A.ÖĞUZ İCİMSOY** - RIFAT GÜNALAN***)

I. Giriş

Karl Helfferich'in 1906-1908 tarihlerini kapsayan günlüğü Deutche Bank'ın tarihi arşivinde bulunmaktadır. Burada yayımlanan kısım nispeten kısaltılmış olup aşağıdaki metinde verilen bilgiler Helfferich'in şahsı ve Türkiye'deki ekonomik ve politik çalışmalarının arka planını görmenize yardımcı olacaktır.

22 Temmuz 1872 yılında Neustadt a.d. Haardt'ta doğan Karl Theodor Helfferich ilkokulu aynı yerde tamamladı. 1889'dan 1894 yılına kadar Münih, Berlin ve Strasbourg'ta hukuk ve ekonomi eğitimi görüp, doktora-sını bir para teorisyeni olan Georg Friedrich Knapp'ın danışmanlığında 1894'te tamamladı. Daha sonra Alman para reformunun tarihi üzerine uzunca bir çalışmaya girişti. "Die Reform des deutschen Geldwesens nach der Begründung des Deutschen Reiches" (Alman İmparatorluğunun Kuruluşundan Sonra Alman Para Sistemindeki Reform) adlı bu çalışma 1898 yılında iki cilt olarak yayımlandı. Bu çalışması 1899 yılında Berlin'de

* Karl Helfferich, "Extracts from a diary kept during his stay in Turkey, 1906-1908", *Studies on Economic and Monetary Problems and on Banking History*, Mainz 1988, 588-619.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü

*** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü

aldığı "Habilitation"unun temelini oluşturdu. Yine bu dönemde en önemli çalışması olarak kabul edilen ve para sisteminin şümüllü bir tanımı olan "Das Geld" (Para) adlı eserini yazdı. Bu kitap 1903'te yayımlandı ve Helfferich'in Alman para teorisyenlerinin öncüleri arasında yer almasını sağladı.

Üniversitede iki yıl öğretim görevlisi olarak çalıştıktan sonra 1901'de profesörlüğe yükseltildi. Aynı yıl ekonomik konularla ilgili olarak çalışmak üzere Alman Dışişleri Bakanlığı Koloni Bürosu'na katıldı ve izleyen birkaç yıl içinde hızla yükseldi. 1894-1919 tarihleri arasında Deutsche Bank'ın sözcüsü ve yönetim kurulu üyesi olan Arthur von Gwinner, 1905 tarihinde Doğu Afrika'daki faaliyetlerle ilgili bir toplantıda Helfferich'le tanıştı ve uzun yıllar İstanbul'daki Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nın Genel Müdürlüğü'nü yapan Dr. Kurt Zander'in görevinden ayrılması sebebiyle şirketin yönetimine katılması için kendisini davet etti.

1905 yılına kadar Deutsche Bank tarafından finanse edilen ve önemli bir noktaya kadar getirilmiş olan Anadolu'daki demiryolu ağı, ticarî çıkarların ötesinde politik bir konu haline gelmişti. Anadolu demiryolunun devamı olarak Konya'dan Bağdat'a ve oradan da Basra Körfezi'ne kadar olan bir hat gündemdedi. Bu nedenle Gwinner, Zander'in yerini alabilecek, mevcut kabiliyetleriyle diplomatik deneyimlerini birleştirebilen bir kişi aramaktaydı. Bununla birlikte, Helfferich'in atanması hususunda özellikle demiryolları teşkilatı üzerinde oldukça fazla etkisi olan ve o sırada İsviçreli Genel Müdür vekili sıfatıyla görev yapan Edouard Huguenin'den kaynaklanan güçlükler bulunmaktaydı. Öte yandan, eğer Helfferich, Huguenin'in yardımcısı konumuna getirilse etkilerinin çoğundan arınmak durumunda kalabilirdi. Sonunda Gwinner, Helfferich'i Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nın Danışma Kurulu'na "yönetici delege" sıfatıyla atayarak bu sorunu çözdü.

Helferrich 1906 Mayıs'ında İstanbul'a hareket etti. Görevi, öncelikli olarak Toros dağlarından geçen ve mümkünse Haleb üzerinden Suriye'deki Fransız demiryolu ağıyla birlikte bir hat oluşturabilecek Bağdat demiryolu bağlantısı hakkında Türk hükümetiyle olan sözleşmeleri sonuçlandırmaktı. Fakat, müzakereler İngiliz, Fransız ve Rusların etkileri yüzünden sekteye uğruyordu. Üstelik, projeyi finanse etmek oldukça güçtü. Toros ve Amanos dağ sıralarından demiryolu geçirmek, kilometre başına, daha önce yapılmış demiryolları için harcanan paradan çok daha yüksek bir miktarın ayrılmasını

zorunlu kılmaktaydı. Buna ek olarak, malî açıdan yabancıların "Düÿûn-ı Umûmiye" (Dette publique) ile kontrolü altında olan Türkiye, daha önce almış olduğu krediler için çeşitli vergiler, gümrük resimleri uygulamakta olup demiryolunu gerçekleştirmek için teminat gösterilecek yeni bir kaynak bulmak zordu. Nihayetinde varılan karar Bağdat Demiryolu Kumpanyası adlı bir şirketin tesisi olup, gerekli olan malî kaynak tahviller yoluyla sağlandı. Osmanlı devletinin o zamana kadar ticarî faaliyetlere açık olmayan yönetim bölgeleri olan "Vilayetler" in aşar vergileri ve daha önceden yapılmış, Konya'dan Bulgurlu'ya kadar olan demiryolu hattının toplam gelirinde Türk hükümetinin payı teminat olarak kullanıldı. Malî yapı oldukça karmaşık olup Londra, Paris ve Petersburg kaynaklı politik engellemeler söz konusu idi. Bundan sonra 1908 yılının Temmuz ayında İttihat ve Terakki ihtilali, aynı yıl Ekim ayında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve bunlarla birlikte Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi vuku buldu.

Helfferrich, hedeflerini başarmada yüksek derecedeki girişimciliğini ve inatçılığını kanıtladı. İstanbul'daki tramvay ağının geliştirilmesine ve Karadeniz'de Bender-Ereğli'de bulunan kömür madenlerinin işletmesine Almanların iştirakini sağlayarak, Türkiye'ye katkıda bulundu. 1908'de Deutsche Bank'ın İstanbul'da bir şubesinin kurulması, onun stratejisindeki bir ileri unsurdur. O yılın Mayıs ayında, esasen Gwinner'in isteklerinin hilâfına, başlangıçta son durak olarak niyetlenen yerin 840 kilometre ilerisine, Toros ve Amanos dağlarının güneyindeki El-Halif'e kadar uzanan bir demiryolu bağlantısı için Türklerle bir antlaşma gerçekleştirdi. 1904 yılındaki demiryolu inşaatını durma noktasına getiren engeller böylece bertaraf edilmiş sayılabilir.

1908 yılının Temmuz ayında Helfferrich, Deutsche Bank'ın yönetim kurulu toplantısına katılmak için Almanya'ya geri döndü. Fakat bu Doğu'ya yönelik faaliyetlerinden çekilmek anlamına gelmiyordu. Aksine, Helfferrich'in, I. Dünya Savaşı çıkana kadar Balkan savaşlarının eski bütün karışıklıkları ve izleyen barış ve malî konulu konferanslar konusunda bankasının çıkarları konusunda bir değişiklik gerçekleştirmesi gerekiyordu. 1908 yılı Kasım ayında toplam 21,5 milyon Frank'a anlaşılan Şark demiryolu için tazminat görüşmelerine katılmak için tekrar İstanbul'daydı. Bu görüşmeler başarıyla sonuçlanmakla birlikte, Bağdat demiryolu hattının uzatılmasının ne kadar zor olduğunu ve sürenin oldukça uzayacağını ispatladı. İngilizler, demiryolunu Basra körfezinin aşığıısına kadar uzatmak hususunda

bir imtiyaz kazanmak için uğraşırken, daimî bir malî baskı altında olan Türkiye, Kuzey Suriye'den Fırat vadisi boyunca Bağdat'a uzanan demiryolu uzatma imtiyazını nakdî zorunluluklar neticesinde Fransa'dan bir gruba verdi. Helfferich, bu kez gümrük borçları sağlayarak en azından en çok gerekli olan kaynakları ülkeye sağlamak için bir grup Alman ve Avusturya bankasının temsilcisi olarak Türkiye'ye tekrar geri döndü.

Ruslar 1910 tarihinde Potsdam Anlaşması'nda Almanların Bağdat projesine karşı çıktığında Helfferich zaten İstanbul'daki havanın değişmesine sebep olan başarıyı sağlamış ve Türklerle 1911'de İskenderun'da bir liman inşası ve Bağdat demiryolunun bir yan hat şeklinde İskenderun'a kadar uzatılmasını sağlayacak yeni anlaşmaları sonuçlandırmıştı. Helfferich İngilizlerle bir anlaşma gerçekleştirmek konusuna yoğunlaşmıştı. Savaş patlak vermeden hemen önce, demiryolunun Bağdat'a kadar uzatılması hususunda herhangi bir engellemede bulunmamaları karşılığında hemen hemen bütün Körfez bölgesi, Fırat ve Dicle üzerinde liman işleri ve gemicilik yapılması için gerekli imtiyaz cömertçe İngilizlere verildi. Helfferich böylece asıl amacına ulaşmış olup, herhangi bir sürtüşme olmaksızın bu projenin yürüyeceğinden emindi. Fakat savaşın patlak vermesi bütün planlarını altüst etti. Savaş ilanının ertesi günü Deutsche Bank'a dosyalarını sundu ve Arthur von Gwinner'e "Burada artık yapılacak fazla bir şey yok, çalışmamız harabeyle dönecek" dedi.

Helfferich, 1915 yılında Reich Hazinesi'nde müsteşarlık görevini üstlenmek üzere Deutsche Bank'ın yönetim kurulundan ayrıldı. Bir yıl sonra İçişleri Bakanlığı'nın müsteşarlığına ve Başbakan yardımcılığına terfi etti. 1917'nin 28 Ekim günü Reich Şansölyesi Michaelis'le birlikte kabineden ayrıldı. Helfferich, Hazine'de müsteşar olarak savaş giderleri için toplanan gerekli paranın toplanmasından sorumlu kılınmıştı. Savaş borçlarını dağıtmak için büyük miktarlardaki bir dizi krediyi Reichstag'a onaylattı. Büyük propaganda kampanyaları ile desteklenen bu gelir, beklenenin çok üzerindediydi. Helfferich, o zaman dahi bir maliyeci olarak tebrik edildi fakat savaştan sonra kaderin bir cilvesi olarak "ennemie payera tout (düşman tümünü ödeyecek)", hızlı bir enflasyona sebep olduğu ve Almanya'yı kötü bir duruma düşürdüğü gerekçesiyle suçlandı. Helfferich, 1918 Temmuzunun sonunda Moskova'ya Alman büyükelçisi olarak gitti fakat orada sadece iki ay kaldı. İhtilali takib eden karışıklıkta Helfferich, hükümet için sadece birkaç küçük görevi yerine getirebildi.

Helfferrich'in gerçek gücü para teorisindeydi. 1923'teki enflasyonla olan savaş bunun bir kanıtıydı. 1923 yılı Ağustos ayında Cuno hükümetine "rye mark" olarak isimlendirdiği yeni bir para için bir plan sundu. Bu plan Stresemann ve Marx kabineleri tarafından reddedildi. Fakat bu daha sonraki Gold Mark'ın ve Alman nakit parasının stabilizasyonunun temelini oluşturdu.

1923 yılının sonunda Reichsbank'ın başkanı olan Rudolf Havenstein'in ölümü üzerine Helfferrich ve Hjalmar Schacht muhtemel iki selef olarak kabul ediliyorlardı. Helfferrich, Reichsbank'ın yönetimi ve merkez komitesi tarafından seçilmesine rağmen, hükümet Schacht'de karar kıldı.

30 Aralık 1920 tarihinde Helfferrich, Deutsche Bank'ın yönetim kurulu üyesi ve ilk sözcüsü Georg von Siemens'in kızı ve Freiherr von Müffling'in dul eşi Anna (Annette) Clara von Siemens ile Windisch-Ahlsdorf'te evlendi. Helfferrich, evlendikten üç buçuk yıl sonra, 23 Nisan 1924 tarihinde annesiyle beraber seyahat ederken Bellinzona yakınlarındaki bir tren kazası sonucu trajik bir şekilde öldü.

II. Karl Helfferrich'in 1906-1908 Arasında Tuttuğu Günlükten Alıntılar¹

1906, Mayıs: Yolculuk

19 Mayıs, Cumartesi, Akşam 9.12

Zehlendorf'tan yağmurlu bir havada ayrıldım. Kalkmann, Berlin istasyonuna gelmişti. 20 Mayıs Pazar günü sabah saat 8'i biraz geçe Münih'e ulaştım. Hoffmannlara kısa bir ziyaret, daha sonra 10.25'te Viyana'ya gitmek üzere yola çıktım. Budapeşte'de, Sırbistan'da bir tünelin çökmesi veya bir toprak kayması sebebiyle demiryolunun kapandığını öğrendik. Herhalde Belgrat'ta kalacağız. 21 Mayıs Pazar günü sabah saat 5'te Belgrad'a ulaştık ve ertesi gün öğlene kadar yolculuğa devam etmenin gerçekten imkansız olduğunu öğrendik. Belgrat'ta kalmak sıkıcı. Kuşette uyudum. 22 Mayıs'ta öğleden sonra saat 1.39'da yola çıktık. Bir saatten daha kısa bir sürede (1600 metre uzunluğundaki) Ripanje Tüneli'ne ulaştık, burada trenden ayrı-

¹ Günlüğün dili ve sunuş tarzı değiştirilmeyip aynı zamanda notların mevcut yapısına sadık kalmıştır. Açıklamalar kısmında ise metinde geçen en önemli şahıslar tanıtılmış olup, hepsini araştırmak ve kimliklerini tesbit etmek mümkün olmamıştır.

ıp dağı yürüyerek geçmek zorunda kaldık. Öğleden sonra saat 5 dolaylarında, İstanbul'dan gelen ekspres trenle tünelin çıkışından yolculuğumuza devam ettik.

23 Mayıs günü saat 8 dolaylarında İstanbul'a ulaştık. Hava bulutlu ve yağmurluydu. Gaz bitmiş ve her bir kompartımda sadece birer mumumuz kalmıştı. Şark Demiryolu Genel Müdürü Gros ve Huguenin'in özürlerini ileten von Hübsch, bizi istasyonda karşıladılar². Von Hübsch Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nın özel katibi. Karanlıkta köprüyü geçip Pera Palas'a gittik.

Perşembe, 24.5.1906

Sabah saat 9'da Huguenin'i Galata'daki bürosunda ziyaret ettim. Bu birbirimizle ilk karşılaşmamız. Gündemdeki çeşitli konuları görüştük. Ertesi gün Sultan'ın kabul salonu mahiyetindeki Selamlık'ta buluşmayı ve Pazar günü de Türk nazırlarını ziyaret etmeyi kararlaştırdık. Konya sulama sorunu hakkında ilgili gruptan sorumlu nazırla görüşme. Ailesiyle birlikte bizimle seyahat etmiş olan M. Pissard'ı gördüm.

Cuma, 25.5.1906

Huguenin'le birlikte Selamlık'a gittim. Burada askerî ıslahat heyeti ile (Auler, Dikfurth, Heischer, Dr. Deick) ve Sultan'ın gözde kızını ameliyat etmek için burada bulunan Profesör von Bergmann'la karşılaştım. Huguenin'e Türk nazırlarla tanışmayı benim kuruldaki atanmamın resmileşmesine kadar ertelenmesinin daha uygun olacağını söyledim. Bu karara karşı olmakla birlikte itiraz edemedi. Ziyaretler gelecek Perşembe günü için kararlaştırıldı. Pazar günü için elçiliği ziyaret etmek istediğimde, Huguenin, *moucheu*'yi³ almama izin verecek.

Cumartesi, 26.5.1906

Sabah erkence Huguenin'e gittim. Gwinner'in⁴ şirkete göndermiş olduğu resmî bir mektubla birlikte bana yazmış olduğu Anadolu demiryolu

² Huguenin, Edouard, Anadolu Demiryolu Kumpanyası genel müdürü.

³ Bir tür kayık.

⁴ Arthur von Gwinner: 1894-1919 tarihleri arasında Deutsche Bank'ın genel idare kurulu üyesi.

trafik işaretleri hakkında görüştük. Huguenin, "uzman" olarak, Gwinner'in işaretler hakkındaki görüşlerini çok küçümsüyordu. Emili⁵ ile beraber *moucheu* ile Tarabya'ya bir gezinti yaptım. İzmir'den o sabah dönmüş olan ve gelecek Perşembe günü iki buçuk aylığına tatile gidecek olan Marschallar'ı⁶ ziyaret ettim. Marschall bana şu an devam eden çeşitli konulardan bahsetti. Daha sonra çeşitli ziyaretler (Bodmann, Saray müşaviri Müller, von Leipzigler, Padel, Mühlich)⁷. Leipzig'lerle yazlık sarayda öğlen yemeği. Akşam geri dönüş muhteşem.

Pazar, 27. 5. 1906

Testa,⁸ Reich Koloni Bürosu tarafından sürpriz bir şekilde reddedildiğini öğrendiğim bir telgraf gösterdi.

Salı, 29. 5. 1906

Çeşitli danışma kurullarına seçildim. Daha sonra çeşitli nazırları ziyaret ettim (Harbiye, Maliye, Dahiliye, Hariciye, Şûra-yı Devlet – Said Paşa). Nafia Vekili Zihni Paşa maalesef yoktu. Daha sonra Raffauflar'a⁹ (mobilya satın almak için) gittim.

Çarşamba, 6.6. 1906

Huguenin ile sabah İzzet Paşa'yı ve sarayda Tahsin'i¹⁰ görmeye gittik. Huguenin ilk Bağdat demiryolu uzantısını görmek için akşam Konya'ya gitti.

Cumartesi, 9.6.1906

Sadrazamı ziyaret ettim. Bodmann¹¹ otelde beni ziyaret etti. Aydın Demiryolu ile ilgili olarak Büyükelçiliğin İngiliz talebine karşı olan tavrını

⁵ Karl Helfferich'in kız kardeşi.

⁶ Adolf Freiherr Marschall von Bieberstein: İstanbul'daki Alman büyükelçisi.

⁷ İstanbul'da Alman Büyükelçiliği personelinden.

⁸ C. Testa: Düyûn-ı Umûmiye'deki Alman delegesi, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nde tercüman.

⁹ (Legationrat) Geheimer Raffauf: Türk gümrüklerinin idaresi konusunda Alman uzman.

¹⁰ Mabeyn başkâtibi.

¹¹ Hans Freiherr von Bodmann: İstanbul'da Alman Büyükelçiliği'nde konsolos.

görüştük. Bodmann geçen sene İngiliz büyükelçisine bu konuda İngilizlere muhalif olmayacağını fakat Anadolu için bir tazminat isteyebileceğini söylemiş. Konu bu noktada kalmış. Bodmann, sadrazamdan konunun ne durumda olduğunu öğrenmeye çalışacak. Akşam Emilie ile birlikte Galata köprüsünde (eski köprüde) muhteşem ay ışığı altında yürüyüş.

24-30.6.1906 Haftası

Çarşamba günü Huguenin'le müzakerelerde bulunan Selim¹² tarafından görevlendirildiği muhtemel, Ziraat ve Maden nezâretinde maden mühendisi olan Herr Coulant, Pazartesi günü Bulgar Dağı'ndan yararlanılması fikriyle bize geldi. Selim büyük bir pay istiyor. Huguenin, Maliye Komisyonu başkanı İzzet'e yaklaşacak, fakat bu meseleyle oldukça yakından ilgilenen sadrazam Maden nezâreti ile doğrudan görüşme yapılmasını istiyor.

Bodmann'ı Salı günü öğleden sonra Tarabya'da ziyaret ettim. Bodmann bana Cumartesi günü Bağdat demiryolunun uzatılması ile ilgili olarak Dr.Gies'in¹³ çağırılması hususunda Sultan'ın Tahsin'i görevlendirmiş olduğunu söyledi. Sultan açıkçası, Rus-İngiliz ittifakından çekiniyor. Bodmann, Sultan'ın demiryolu hattının uzatılmasının gecikmesi durumunda bir tehlikenin mevcut olduğu ve inşaatın devam etmesi gerektiği hissini taşıdığını söylüyor.

1-29.7.1906

Mektublarım Bağdat meselesinin nasıl geliştiğini gösteriyor. İngilizlerin, bizim onlardan demiryolunun uzatılması için destek istediğimiz konusunda Sultan'a şikayette bulunması üzerine Sultan bizden açık ve net bir ifadeyle İngilizlerle görüşme yapıp yapmadığımızı öğrenmek istiyor. Bodmann bu konuda Berlin'den talimat istedi. Ben Müsteşar Tschirschky¹⁴ ve Gwinner'e bu konu hakkında bilgi verdim. Bodmann, Bağdat demiryolu hakkında Alman-İngiliz görüşmesinin tamamen asılsız olduğu ve Düyûn-ı Umûmiye'den arta kalacak paranın devrinin bize yapılmasından sonra inşaatın bizzat bizim tarafımızdan yürütülmesine hazır olduğumuzu Sultan'a söylemesi için bilgilendirildi. İngilizler şimdi gümrük resimlerindeki %3'lük

¹² Selim Paşa: Ziraat ve Maden Nazırı.

¹³ Dr. Gies: İstanbul'da Alman Büyükelçiliği personelinden.

¹⁴ von Tschirschky: Alman Dışişleri bakanlığı müsteşarı.

artışı engellemeye çalışarak demiryolunun uzatılmasını durdurmaya çalışıyorlar. O'Conor¹⁵ ayın başında gümrük resmi artışlarını onaylayabileceğini ifade ederken daha erken bir tarihte yürürlüğe girecek (1-14 Eylül) yeni vergiler meselesi konusunda bizi yalnızlığa sürüklemeye çalışıyordu ki Reichstag'ı göz önünde tutarak buna karşı çıkmak zorunda kalmıştık. O'Conor aniden hükümetinden gelen talimatlara göre davranmaya başladı ve İngiltere'de bu konu hakkındaki baskın tavır sebebiyle onayını geri çekti. İngiliz hükümeti Meclis-i Vükelâ ile müzakerelere yeniden başlama hakkını saklı tutuyor ve bir süre de böyle devam edecek. Artış için koşul: Makedonya için verilen %3'lük borcun hasılatında hükümetin sahip olduğu payın tamamı, Makedonya'nın açığını kapama konusunda tüm miktara gerek duyulmasa da harcanmalıdır. Düyûn-ı Umûmiye'deki hasıla fazlalığı gerekirse Makedonya'daki Türk birliklerinin gücünün azaltılmasıyla daha sonra sadece Makedonya'nın açığının kapatılması için kullanılmalıdır. Bu sebeble, haklı olarak kabul edileceği gibi, gümrük resminin artırılması Makedonya için kullanılacak olmasına rağmen en azından dolaylı da olsa bizim yararımıza olacak. İngilizler demiryolu konusunda yeni uzantıların imkansız olmasını mümkün kılacak şartlar altında gümrük resminin artırılmasında anlaşmaya yanaşacak, aksi halde onu engelleyecekleri hususunda azimli görünmektedirler.

Şimdi her şey sakin olduğundan Sultan, dönen entrikayı ortaya çıkarmak zorunda, Bodmann ise Sultan'ın huzuruna kabul edilmenin yollarını arıyor. 20 Temmuz Cuma günü O'Conor'un Sultan'dan randevu istemesi ve Sultan'ın da onu görmek istememesi sebebiyle Sultan o gün hiç kimseyi kabul etmeyecek. Bodmann, 27 Temmuz Cuma günü Türklerin isteklerine muhalif olarak Amerikalılar tarafından büyükelçi olarak atanan Leishmann'la sarayda karşılaşabilirdi, Sultan onu da görmek istemiyor. Üstelik, Sultan'ın hasta olduğu sanılıyor ve gerçeği söylemek gerekirse Emilie ile birlikte Selamlık'ta katıldığımız merasimde Sultan hiç de iyi görünmüyordu.

Sultan, Galib Bey vasıtasıyla Bodmann'a özürlerini ilettiler ve Bodmann'ın Sultanla görüşmek istediği önemli konuları onun sağlık problemlerini atlatacağı o belirsiz günlere ertelemek istemediğini bildirdi. Aracı rolü üstlenen Galib'i bilgilendirmek lütfunda bulunamaz mı idi? Galip de bu mesajı Sultan'a iletebilirdi. Bodmann, talimatları almak için Berlin'e telgraf

¹⁵ Sir Nicholas O'Conor: İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi.

çekti ve 28 Temmuz Pazar günü gerekli bilgileri Galib'e ulaştırdı. Şimdi Sultan'ın cevabını beklemek zorundayız.

Huguenin, Konya sulama sisteminin henüz yoluna konulmamasına rağmen ayın 23'ünde Pazartesi günü mutlu bir şekilde tatile çıktı. Aksine, sorun her zamankinden daha da zorlaşıyor. Bizler zaman zaman Türklerin tamamen aptalca ve anlaşılmaz olsa bile her türden talepleri için hazırken, muhtemel bir inşaat kontratıyla ilgili olarak Laporte şirketiyle temasa geçtikten sonra, 16 Temmuz Pazartesi günü Waldorf'un¹⁶ bütün proje için Laporte'un teklifinden 4 milyon daha az bir maliyet çıkardığını öğrendik. Huguenin ve Waldorf için tam bir şaşkınlık. Şu an için Türklerle görüşmeleri kesmek ve daha sağlıklı bilgi edinmekten başka alternatif yok. Huguenin, kendisini Berlin'e çağıran kendisi tarafından çekilmiş sahte bir telgrafla bu işten kurtulma yolunu seçti, benim için ise sulama projesindeki konumumda en azından olaylarda bir değişiklik olmadığı sürece olası bir gelişme mümkün görülüyor.

Bulgar Dağı

Huguenin'in Selim Melhame'ye¹⁷ gönderdiği oldukça genel hatlar içeren tezkere sadrazam tarafından Maliye Komisyonu'na gönderildi. 24 Temmuz Salı günü Selim tezkerenin Maliye Komisyonu'na gönderildiğini ve Maliye Komisyonu'nun da muhtemelen tezkereyi Şûra-yı Devlet'e göndereceğini belirten bir haber gönderdi. Selim, bizim ayrıntılı öneriler gerçekleştirmeden, bunu bir talihsizlik olarak ifade ediyor. Tavsiyesi üzerine 25 Temmuz Çarşamba günü Maliye nazırı Ziya Bey'i ve Zihni Paşa'yı görmeye Erenköy'e gittim. Maliye Komisyonu'nun bu konuyu Şûra-yı Devlet'de ele almak istemesinin sebebinin, bu konu hakkında Sultan'ın görtüşünü hiç kimsenin bilmemesi ve bu yüzden kendilerini tehlikeye atmak istememeleri olduğunu öğrendim. Maliye Komisyonu'nun tezkeremizin oldukça genel ve muğlak olmasından dolayı herhangi bir karar vermesinin zor olduğunu belirtmesi gerektiği konusunda onları ikna etmeye çalıştım. Bundan sonra ne yapılacağı hususunda karar verme yetkisi sadrazama kalacaktı. Fakat gerçekten bütün ihtimaller dahilinde bizden daha berrak teklifler vermemiz istenebilecekti.

¹⁶ H. Waldorf: Haydarpaşa liman inşaatının baş mühendisi.

¹⁷ Selim Melhame: Orman, maden ve ziraatle ilgili gayri maktu vergi dairesinin sorumlusu.

26 Temmuz Perşembe günü sadrazamı görmeye aşağıda belirteceğim sebepten dolayı gittim: Pazartesi akşamı Osmanlı Bankası'ndan Herr Boray, sadrazamın, henüz çıkmış ve yeni piyasaya sürülmüş olan Şark demiryolu hisselerini satın alması için Herr Huguenin'in görevini yapıp yapmadığını öğrenmek istedi. Bu konu hakkında hiç bir şey bilmiyordum. Berlin'e telgraf çektim, onlar da bir şey bilmiyordu, fakat sadrazamın niyetinin bu olduğunu onayladılar. Perşembe günü Huguenin'den piyasaya sürülen Şark demiryolu hisselerinden 2000 Liralık¹⁸ hisse satın almasını istedim. Sadrazam benden Berlin'deki Huguenin'e telgraf çekmemi ve alımı gerçekleştirip gerçekleştirmediğini öğrenmek istedi. Akfabaları zaten Orient Bank'tan hisseleri satın almasını tavsiye etmişlerdi, fakat o aynı miktarı ikinci bir defa daha yatırmak istemiyordu.

Benimle hem Rusya'nın durumuyla ilgili olarak, özellikle ihtilalci hareketler, Duma'nın feshi ve çeşitli Avrupa ülkelerinin önemli piyasaları hakkında fikir alış verişinde bulundu. İşimizle ilgili konuşmadık, ayrılırken onu daha sık ziyaret etmemi istedi. Ben, hem nazırlarla hem de Ruslarla ilişkiler kurmalı ve ülkeyi daha iyi tanımaya çalışmalıyım.

Karaköy Köprüleri

Tahsin ve Dr.Gies arasındaki görüşmelerden sonra Sultan, Meclis-i Vükelâ tarafından köprüler hakkında alınan kararı veto etti. Tahsin'in bu konu hakkında bilinmesini istediği tavsiyesi, projenin yürütülebilmesi için Augsburg-Nürnberg Fabrikası'ndan fiyatlarını düşürmesini istemekte. 26 Temmuz Perşembe günü elçilik vasıtasıyla Berlin'e telgraf çektim ve 28 Temmuz Cumartesi günü galiba fiyatlarındaki indirim olmadığına dair şifreli bir cevap aldım. Bu isteğin ardında Sultan'ın olduğu ve kayıtsız şartsız olmasa da bunun fiyatlarda daha fazla indirim taleplerinin olmayacağına dair bir güvence olduğu konusunu netleştirmek için Berlin'e tekrar elçilik aracılığıyla telgraf çektim.

Haydarpaşa'da Değirmen ve Fırın

28 Temmuz Cumartesi günü üzerinde çalışmış olduğum tekliflerin esasları üzerine Harbiye nazırı ile kendi konağında uzun süre görüştük. Rıza

¹⁸ 1 Türk Lirası o tarihte yaklaşık 18 Mark'dır.

Paşa, fırın imtiyazını elinde bulunduran Memdont'la görüşmeleri devralmak istiyor. Tekliflerimden çok hoşlanmış görünüyor.

Gerçekten, Huguenin'in tatile çıkışından sonraki ilk hafta çok zordu. Genellikle sabah saat 7.30'da, hatta bazen daha erken, şehre iniyor ve akşam saat 8'den önce geri dönmüyordum. Bu ay içinde casuslar nedeniyle Erzberger'le aramızda bir kin söz konusu oldu.

Ağustos 1906

En önemli olay Sultan'ın hastalığıydı.

10.11.1906

Yazışmalar çeşitli işlerin nasıl geliştiğini gösteriyor. Biz bu konuların hiçbirinde gerçekten fazla bir ilerleme sağlayamadık. Geçen birkaç gün boyunca meydana gelen birkaç küçük gelişme, gümrük resimlerinin artırılması ve Bağdat demiryolları hakkında büyük elçilerden gelen taleplerin kabul edilmesi üzerine Sultan'ın yayımladığı bir irade idi. 30 Eylül tarihli (Berlin'e dönüş tarihim) Büyükelçilerin müşterek notu, 9 Ekim tarihli bir notla iletildi..... ve Bâb-ı Âli tarafından cevaplandırıldı. Bu gün büyükelçi bana cevabı gösterdi ve cevabın içindeki en önemli pasajları okudu. Daha sonra Gwinner'e şifreli olarak aşağıdaki telgrafı gönderdim:

"Gümrük resminin artırılması hakkında büyükelçilere resmî cevab. Makedonya teminatı ile ilgili olarak Düyûn-ı Umûmiye ile ilişkiye geçmek konusunda hemfikir olundu, bütün talepler kabul edildi. Berger'in¹⁹ yakında döneceği umudu, böylece anlaşmanın yakında sonuca ulaşabileceği ve Düyûn-ı Umûmiye ile varılacak her anlaşmanın büyükelçilere derhal bildirileceğine dair bir taahhüd ifade edildi. Alman Büyükelçisi kendine çok güveniyor ve sadrazam üzerinde büyük bir etkisi olduğundan kendi onayı olmaksızın Düyûn-ı Umûmiye ile ilişki kurulamayacağına inanıyor".

Marschall'ın kendisine olan güvenini değerlendirmek için geride kalanlar görülmeli.

Özel yaşantıma eklenebilecek hâlâ daha çok şey var: Yazı Tarabya'da geçirdim. Huguenin tatilini Eylül'ün sonuna kadar uzattı ve 29 Eylül Cumar-

¹⁹ M.M. Berger, Düyûn-ı Umûmiye'nin başkanı ve Fransız delegesi.

tesisi günü döndü. 30 Eylül'de Berlin'e gittim ve Dışişleri Bakanlığı'nda Gwinner, Zander²⁰ ve Zimmermann'la²¹ uzun bir görüşme yaptım. Ne Şansölye ne Loebell²² ne Tschirschky ne de Mühlberg²³ Berlin'deydi. Daha sağlam bir destek için Dışişleri bakanlığında önemli adımlar atıldı.

Geride döner dönmez, bana 26 Ekim Cuma günü hangi yetki ile elektrik aydınlatması konusunda Deutsche Bank'a telgraf göndermiş olduğumu sorgulayan Huguenin'le problemler. *Status quo*'nun temelinde anlaşma. Fakat 5 Kasım'da daha başka bir problem: Hübsch bana Costanza postasını gösteriyor fakat Deutsche Bank'tan gelen bir mektubun Herç Huguenin tarafından açılmasını istiyor. Bu konu üzerinde fikir ayrılığı, kibar ve dikkatli bir ses tonuyla ertesi gün de devam etti ve Huguenin, Hübsch'e kendisi çok kısa bir süre bile uzaklaşsa tüm mektubların benim tarafımdan açılması konusunda talimat verdi. Huguenin'in halinden hâlâ keder verici bir şey sakladığı hissinde sahibim.

Pazar, 18.11.1906

Bu hafta Ramazan ayı sona erdi ve bayram geldi. Türklerin hâlâ imtiyaz değişiminden biraz paraları var ve bu nedenle bu kez avans istemediler.

Cumartesi, 17.11.1906

Emilie ile Dolmabahçe'deki büyük merasime gittik. Kilise ve diğer ileri gelenler onun büyük saltanatı hakkında iyi niyetlerini bildirmek üzere Halife'ye yaklaştılar. Sultan, nazırları ve takiben kilisenin yüksek düzeydeki yetkilileri tarafından selamlanmak üzere, daha çok tabureye veya sıraya benzeyen altın tahtının önünde ayakta duruyordu. Gerçekten çok yorucu olan merasimin geri kalan asıl bölümünde oturdu. Fark edilebilen bir el hareketiyle gösterilen hürmet ve saygıları kabul ediyordu. Rical ve resmî görevliler yaklaşıp Sultan'ı selamlıyor, ayağını öpüyor ve daha sonra geriye doğru çekiliyorlardı. Dolmabahçe-Saray'ının salonu – ufak kubbeden ayrı olarak orantılılığı açısından bir şaheserdir. Her biri dört Korint sütunundan oluşan dört devâsa ayak, kubbenin dayandığı aşırı süslü kemerleri taşımakta.

²⁰ Dr. Kurt Zander: 1905 yılına kadar Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nın genel müdürü ve 1908 yılına kadar denetleme kurulu üyesi.

²¹ Alfred Zimmermann: Alman Dışişleri bakanlığında üst düzey bir görevli.

²² Friedrich Wilhelm von Loebell: Reich idare başkanı.

²³ von Mühlberg: Alman Dışişleri bakanlığında üst düzey bir görevli.

Subaylar ve sivil memurların parlak üniformaları ve kilise ileri gelenlerinin rengârenk cüppeleri harikulâde bir görüntü arz etmekteydi.

Öğleden sonra Huguenin ile Beiran'a gittim. İlk önce Saray'a, daha sonra Harbiye nazırına, sadrazama, Topçu komutanı Zihni Paşa'ya, Maliye nazırına ve diğerlerine. Çoğu kez kısa tebrikleri takiben mümkün olduğu kadar çabuk ayrılıyordum. Tahsin masasında her zamanki gibi düşünceli ve yorgun görünüyordu. Sadece "bugün hava iyi" dedi, biz de tasdik ettik ve daha sonra ayrıldık. Sadrazam bana karşı oldukça samimiydi, sağlığını sordu fakat kısa süre sonra odadan ayrıldı. Daha sonra geri döndü ve beni bir kenara alarak nasıl olduğumu sordu ve ekledi "il y a une eternite que nous ne nous sommes pas vus (bizim göremediğimiz bir sonsuzluk var)". Ben de onun değerli vaktine gönderme yaparak bu soruya cevap verdim. Huguenin ile Anadolu'daki hasat hakkında görüştüler ve daha sonra bana "fayanslar" (Köln'deki bir müzayededen kendisi için satın almamızı istediği ve muhtemelen yakında ulaşacak olan antika Meissen porseleni) hakkında herhangi bir şey duyup duymadığımı sordu. Zeki Paşa²⁴ ile iyi vakit geçirdik. O, bana "ziraat politikası ve diğer çeşitli şeyler sonucu hükümetin halktan uzaklaştığı ve bu sebeplerden dolayı da Almanya'da genelde bir hoşnutsuzluğun var olduğu söyleniyor. Est-ce vrai? (Bu doğru mu?)" dedi.

Ben de, orada bazı güçlüklerin ve yanlış anlaşılmanın olduğunu, birbirleriyle uyuşmazlık içinde olan partiler bulunduğunu, fakat bunun çok ciddi olmadığını ve durumun diğer Batı ülkelerinden pek farklı olmadığını söyledim. "Alman hükümet politikası Almanya'yı izole etti diyorlar. Est-ce vrai? (Bu doğru mu?)" diye devam etti. Ben de buna mukabil "Dışişleri politikası olarak izole olmuş bir Almanya mı demek istiyorsunuz?" diye sordum. Cevap vermedi, fakat küçük bir sapmayla sorusunu tekrarladı. "Je ne le crois pas (Buna inanmıyorum)" diyerek söze başlarken odaya Graf Vitali²⁵ girdi, bunun üzerine Zeki bu konuyu bıraktı, fakat hemen diğer bir konuya girdi. Vitali'ye "genel eğitim düzeyi fevkâlade yüksek seviyede olan bir ülkeden geliyorsun" dedi. "Siz çok sayıda akıllı insana sahipsiniz ve bunlar kendi ülkelerinde, çok iyi organize edilmiş şeyler için enerjilerini harcayacak yeterli iş bulamıyorlar. Bu yüzden diğer ülkelere gidiyorlar ve Türkiye en yakını, biz de ilk gelen dalgayı almak zorundayız. Bizler Şark'a giden yolun

²⁴ Zeki Paşa: Tophane müşiri.

²⁵ Kont Georg Vitali: Fransız yatırımcı ve inşaat müteahhidi.

üzerindeki "buzul" yamacız. Devam edebilir, belki, Çin'e bile gidebilirsiniz. Fakat, ilk olarak bize geliyorsunuz. Sizden çok şey öğrendiğimizi inkar etmiyorum, fakat çıracılık dönemimiz için bedelini ödemek zorundayız".

Huguenin buna şu şekilde karşılık verdi: "Vâ siz ekselansları ücretin biraz yüksek olduğunu düşünüyorsunuz". Herkes güldü. Söyledikleri, onun burada takib ettiği amaçlarının dışında olmamasına rağmen, bu doğrudan ima karşısında Vitali biraz rahatsız oldu.

Geçen hafta sosyal hayat tekrar başladı. Perşembe küçük bir grupla Douglaselar'da idik. Cuma günü Elçilikte, Pazar günü de Aula(?) Paşa'daydık.

Bizim daire az çok tamamlandı. Hâlâ küçük şeylere ihtiyaç var, fakat her hangi bir dairede eğer bir sahne dekorundan daha fazlası isteniyorsa, "tarihî değişikliğe/tamirata" ihtiyaç duyulur.

Cuma, 23 Kasım

Büyükelçi dün öğleden sonra, 3 ile 4 arasında, İstanbul dönüşü bizim büroya uğradı. Bağdat demiryolu ve gümrük işleri hakkında görüşmek için beni çağırdı ve beraberinde büyükelçiliğe götürdü. Büyükelçi, aşar vergisinden artan paradan Makedonya için Düyûn-ı Umûmiye'nin ödenmesini istediği 250,000 Liralık bölümünün acilen ödenmesi konusunda sadrazamın yetki vermesi için çaba sarf ediyor. Daha önce bana gösterdiği bir muhtırayı Çarşamba günü sadrazama verdi. Muhtıra, Bağdat'tan bahsetmeksizin doğrudan Düyûn-ı Umûmiye'nin görevi yüklenmesi ile ortaya çıkacak problemleri açık ve net olarak ifade ediyor. Hükümetin kullanabileceği tüm artan para böylece bütün olarak tayin edilecek ve diğer amaçlar için kullanmak çok güç olacaktı. Önce basitçe bir imtiyaz iddiası olacak ve ikinci olarak da genel görevlendirme vergi açısından belli Düyûn-ı Umûmiye kalemleri konusunda, gelecekteki taahhüdler üzerinde, büyük güçlere veto hakkı tanıyacaktı. Sadrazam bütün bunlardan haberli. Fakat bu konuyu daha sonra, şu an aşar vergileri üzerinde özel bir taahhüde taraftar olmayan Maliye nazırı ile görüştü. Sadrazam bunları büyükelçiye daha henüz açıklamıştı. Maliye nazırı, Şam bölgesinin aşar vergilerinden artan paranın ön ödemeler, vb. dolayısıyla ağır bir yük haline geldiğini, bu sebeple önümüzdeki günlerde büyükelçiliklere yükümlülüklerimizi gerçekleştirmek konusunda kullanımın mümkün olmayacağını belirtmişti. Genelde, Düyûn-ı Umumiye, Bâb-ı

Âli'nin yükümlülüklerini yerine getirdiğini izlemek zorundaydı ve Bâb-ı Âli, Makedonya için yapılması gereken ödemelerin yer alacağı vergi gelirlerini tehir etmek zorunda kalacaktı. Büyükelçi, sadrazama bize hiçbir şekilde garanti vermeyecek olan bu anlaşmanın kabul edilemez olduğunu söyledi ve Şam bölgesinin vergi tediyeleri gelene kadar Makedonya ile ilgili yükümlülükleri yerine getirmek için büyük bir ön ödeme yapabileceğini bildirdi. Bâb-ı Âli, Düyûn-ı Umûmiye ile 250,000 liralık bir ön ödeme üzerinde görüşmelere devam ediyor. Fakat bu miktar okyanusta bir damla misâlinedir. Ben büyükelçiye eski vergi gelirlerinden olan fazlalığın ön ödemelerle fazlaca taahhüd altına alındığını, 1907 sonbaharına kadar muhtemelen serbest kalmayacak olan aşar fazlalığının da eski vergi gelirlerinin "excedents"larının da 1908 İlkbaharı'na kadar da mevcut olamayacağını açıkladım. Bâb-ı Âli bu sebepten dolayı Düyûn-ı Umûmiye gelirlerinden 1907 sonbaharına kadar hiçbir şey kullanamayacak ve net olarak kullanılabilir çok küçük bir parçası genel bir güvence olabilecek. Buna karşın, Bâb-ı Âli, aşar fazlası vergi mevcut olana kadar başka yerden Makedonya'nın ihtiyaç duyduğu parayı elde etmek zorunda kalacak ya da mümkün olduğunca kısa süre içinde aşar fazlası için avansı geri ödemek zorunda olacak. Bana göre en iyi çözüm şu andaki Düyûn-ı Umûmiye vergi gelirleri haricinde yeni garantilerle avans almak olacaktır.

Büyükelçi ile beraberken kısa bir program üzerinde çalıştım ve aşar fazlasının mevcut sorumluluklarının bir listesi ile eski vergi gelirlerinin "excedent"larını aynı gece ona gönderdim.

Berger henüz dönmedi. Ayın 29'unda bekleniyor. Sadrazam, o buraya gelmeden Düyûn-ı Umûmiye'ye gitmeyecek.

Dün akşam Fehim Paşa'ya²⁶ bombalı bir saldırı yapıldı. Çelişkili söylentiler var. Güyâ Ramazan'ın 25'inde Ayasofya Camii'ne her hangi bir zarar vermeyen bir bomba patlamış. Kapsül içinde Sultan'a Kanun-i Esasî'nin ilan ediliş tarihini hatırlatan Ermeni harfleri ile Türkçe bir mektub mevcutmuş ve eğer Sultan bu tarihi unutursa daha ciddi misillemeler olacağını belirten tehditler varmış.

Huguenin, dün, benim tarafımdan sonuçlanan antlaşmaların detaylarını öğrenmek için Gwinner'e bir mektub yazdı. Anlaşılan aşırı bürokratik

²⁶ Fehim Paşa: Sadrazam.

işlemler sebebiyle henüz bunları alamamış. Bana karşı tavrı oldukça soğuk. Bugün, büyükelçi ile dünkü görüşmemi söylediğimde aşırı bir ilgisizlik gösterdi. Dün kendisine göstermeden yollamış olduğum muhtıradan hiç hoşnut olmadı. Testa'ya onun huzurunda sonuç bölümünü okuduğumda alaycı bir şekilde "anlaşıyor ki, her şey muhtemel" dedi, bunun üzerine Testa oldukça soğuk bir şekilde "fakat bu yegâne ihtimal" diye cevap verdi.

Berlin'deki kargaşa hakkında Seitz'dan keyifsiz bir mektub aldım. Velihaht Prens fonu konusunda onu aldatmaya çalışıyorlardı. Ona hatırlayabildiğim kadarıyla konu hakkındaki tüm detayları verdim.

Cumartesi, 1 Aralık

Cumartesi günü büyükelçi ile tekrar konuştuktan sonra, Pazartesi günü, Bağdat vakası hakkında Berlin'e bir mektub yazdık. Fikir, Deutsche Bank'ın "dimesler"i serbest bırakmak için eski vergi gelirleri üzerindeki "excedent"lar bazında gerekli avansı sağlamak ve daha sonra Bağdat tahvilleri II. serisinin önce gelerek avansla ikinci sıraya yerleşmesi idi.

Dün akşam geç vakit Marschall'dan, Deutsche Bank'tan (Dışişleri bakanlığı aracılığıyla) eş zamanlı olarak öncelikle demiryolu konusunda eski vergi gelirlerinin "excedent"lara taahhüdü konusunda ya da Toros dağları uzantısı için kusursuz bir antlaşma yapılması şartıyla bankanın avans vermeye istekli olduğunu bildiren bir telgraf aldım. İkinci durumda Bağdat tahvilleri II. serisi, 54 milyon yerine 70 milyon olacaktı. Büyükelçi, Huguenin ve beni bugün saat 5'te görmek istedi. Hepimiz bankanın planının politik olarak makul olduğu ve ilk Bağdat tahvilleri sahiblerine istinaden malî ve hukukî olarak mümkün olabileceğine inanıyoruz. Büyükelçiye göre sadrazam tekrar aşar vergilerinin fazlası ödenebildiğinde, zaman içinde Düyûn-ı Umûmiye'den taahhüd istiyor. Bu süre içinde ne olacağı kesin olarak belli değil. Muhtemelen Düyûn-ı Umûmiye'den bir avans. Sadrazam gümrük resmi artışları ile ilgili tüm sorunlar hakkında Meclis-i Vükelâ ve Saray ile görüşme ihtiyacı hissettiğinden diğer avansların alınmasından kaçınmak istiyor. Fakat bu olmaksızın Düyûn-ı Umûmiye'den gümrük resmi artışı konusunda padişah iradesi ile bir avans alabileceğini düşünüyor.

Reichstag'da kolonilerle ilgili görüşmeler başladı. Şansölyenin konuşmasının bir bölümü benim 1904 yılındaki taslağımdandı. Dernburg²⁷

²⁷ Bernhard Dernburg: Reich Koloni bürosunda müsteşar.

kendi envanteriyle kötü bir şekilde sonuca varmış görüntüyor. Eğer ana yatırımı öyle çok yüksek olarak hesapladıysa sömürgelerdeki ana sermaye yatırımıyla ilgili gerekli liderliği göstermeyerek eski koloni yönetimini niçin lekeliyor? Bu tür liderliğin ne anlama geldiğini öğrenecek.

Çarşamba, 5 Aralık 1906

Kritik bir zamandayız. Berger Cumartesi günü geri döndü ve bu da başlamak için bir sinyaldi. O zamandan beri birşeyler Türkiye’de görülmediği kadar hızla hareket ediyor.

Huguenin, Berger’le Pazartesi günü sabahı görüştü ve daha sonra sonucu büyükelçiye bildirdi. Onu Pazartesi günü tekrar görmedim. Salı sabahı Berger’le görüşmesinin sonucunu sorduğumda bana kaçamak bir cevap verdi. Israr ettiğimde "Şimdi bir şey yapamıyoruz, bazı şeylerin gerçekleşebilmesi için oluruna bırakmalıyız" dedi. Daha sonra Cumartesi günü büyükelçi ile yapmış olduğu görüşme boyunca devamlı şekilde kullandığı bir deyişi tekrarladı durdu: "Laissez pisser le mouton".

Daha sonra Testa her zamankinden biraz daha ciddi bir şekilde büroya geldi. Bana ve Huguenin’e bazı şeyler söylemek istemişti. Düyûn-ı Umûmiye’de bir gün evvel bazı şeyler olmuştu. Said Bey, Düyûn-ı Umûmiye’den alınacak avans mevzuuna gelmiş ve Osmanlı Bankası’nın Düyûn-ı Umûmiye’nin yıllık 250,000 poundluk fazlalık konusundaki avansın talep edilmesinde inisiyatifi geri alacağı konusunda Maliye nazırından bir mektubu okumuştum. Yönetim kurulu bu konuda anlaşmaya varıldığını bildirdi. Said Bey daha sonra Maliye nazırından gelen, Düyûn-ı Umûmiye’den aşar vergilerinin dışında bir yılda 250,000 Liranın Makedonyalıların açığını kapatmak için istendiğini belirten ikinci bir mektub okudu. Aşar vergisinin fazlası yeterli olmadığı takdirde, hükümet Düyûn-ı Umûmiye ile anlaşarak ilâve teminatlar sağlayacaktı. Huguenin ve ben "çok güzel" dedik, fakat Testa: "Et maintenant vient la cochonnerie" diyerek devam etti – Said Bey, Maliye nazırından, eğer aşar vergisinin fazlası Makedonyalıların açığının kapatılmasına yetmezse hükümetin eski vergi gelirlerinden kalan fazlalığın bazısını kullanacağını belirten üçüncü bir mektub okudu.

Testa, Düyûn-ı Umûmiye’nin daha önceden almış olduğu tavır sebebiyle, yani, sadece Türklere tahsis edilmesi gereken vergi fazlalıklarını dikkate alarak Türk hükümetinin talimatlarını takib etmek zorunda kalmış oldu-

ğunu, (Osmanlı komiserinin) bu tekliflerine karşı durabilecek bir konumda olmadığını ve bunun kendisi için zaten güç olduğunu, bu sebeble de onay vermek zorunda kaldığını söyledi. Sonuçlar aşikâr; eski vergi gelirlerinin fazlası Makedonya'ya taahhüd edildiğinden Bağdat için kullanılamazlar.

Toplantıdan hemen sonra Testa, sadrazam tarafından bir hayli hayal kırıklığına uğratılmış halde, büyükelçiyi görmeye gitti. Büyükelçi de arabasını getirterek, bir açıklama yapmasını istemek üzere şahsen sadrazamı görmeye gitti. Bugün bana: "Keşke orada bir stenografım olmuş olsaydı. Söylediklerim kaydetmeğe değerdi!" dedi. Anlaşılan, o ki Düyûn-ı Umûmiye'de okunan üçüncü mektubun çekilmesini istemişti. Eğer hükümet eski vergi gelirlerinin fazlasının güvencesi üzerinde ısrar ederse, gümrük vergilerinin artırılmasına izin vermeyecekti. Konuyu Sultan'a açacak ve büyükelçilerin, tüm Türkiye'yi ve Düyûn-ı Umûmiye'yi malî kontrolleri altına almaları sorumluluğunu kendisinin üstlenemeyeceğini söyleyecekti. Sadrazam, Düyûn-ı Umûmiye'de neler olmuş olduğunu öğrendiğinde şaşırıldığını ve Maliye nazırından gönderilen üçüncü mektub hakkında hiç bir şey bilmediğini söyledi. Eski vergi gelirlerinin fazlasının serbest bırakılması kendi içten niyeti idi ve anlayamıyordu, vs. vs. Fakat eğer ifade edildiği şekilde bir mektub Düyûn-ı Umûmiye'de okunmuş olsaydı, büyükelçilere vermiş olduğu sözü tuttuğunu gösterebilecek bir şey yapabilirdi.

Dün sabah Testa büyükelçinin talimatları üzerine kendini Maliye nazırının huzurunda buldu. Nazır kendinden emin olup sadrazamın kendisine göndermiş olduğu talimatlardan söz etti. Sadrazam tarafından gerçekten eski vergi geliri fazlalıklarının taahhüdü hususunda ve olayların uğursuz bir şekilde tersine döndüğünü belirten bir mektub almıştı. Fakat, sadrazam şimdi bunun, eğer sadece aşar vergisi fazlası yetersizse Maliye nazırının nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda dahilî talimatnameler olduğunu belirtiyor. Düyûn-ı Umûmiye'yi bilgilendirmek zorunda değildi ve büyükelçilere ve Düyûn-ı Umûmiye'ye eski vergi gelirlerinin fazlalıkları hakkında hükümet güvence vermek niyetinde değildi. Bu, sadrazamın büyükelçiye dün öğleden sonra yaptığı açıklama idi. Aynı zamanda Maliye nazırının kendisine aşar fazlalıklarının Makedonya'nın ihtiyaç duyduğu 250,000 TL'lik açığı kapatmaya yetmeyeceğini belirttiğini söyledi. Aşar vergisinden elde edilebilecek vergi miktarı Block²⁸ tarafından sadece 210,000 TL olarak hesaplan-

²⁸ Sir Adam Block: Düyûn-ı Umûmiye'nin İngiliz üyesi.

mışken, Maliye nazırı ortalama 230,000 TL olarak hesaplamıştı. Böylece farkları nereden bulacaklarını düşünmek zorunda kalmışlardı. Bununla beraber, eski vergi geliri fazlasına gönderme, sadece Maliye nazırı tarafından yapılmakta olup Düyûn-ı Umûmiye için değildi.

Sadrizam, üçüncü mektubun geri çekilmesi ya da değiştirilmesi hakkında yapabileceği her şeyi yapmaya söz verdi. Testa, Maliye nazırına bir öneri sunarak Block'a gitmesini ve ona "Üçüncü mektub bizim bir hatamızdı. Beni bu şeyden kurtaracak yegâne kişi sensin, mektubu geri almama yardım et" ya da bu kabil sözler söylemesini önerdi.

Etkisinin nasıl olacağı görülecek.

Görebildiğim kadarıyla Huguenin, doğru olarak, bir yanlış anlama olamayacağı fikrinde. Pazartesi sabahı Berger'le birlikte o öğleden sonra Düyûn-ı Umûmiye'de okunacak olan ilk iki mektubu gördü. Üçüncü mektub onların yanında değildi. Çarşamba günü sabahleyin büyükelçilikte Testa, Huguenin ve ben, büyükelçi ile görüşürken Berger büyükelçiliğe geldi ve Osmanlı komiserinin toplantı sırasında üçüncü mektubu ortaya çıkardığını söyledi. Özellikle mektubu okuması gerekip gerekmediğini sordu ve gerçekte bunun gereksiz olduğunu söyledi. Fakat komiser mektubun okunmasında ısrar etti. Bu nedenle ortada bir entrika olmalı. Fakat ip uçları henüz net değil. Bu işe şimdilik kesinlikle son verdik. Sadrizam büyükelçiye Maliye nazırını bu mektub dolayısıyla azarladığını gösteren ve ondan bu mektubu geri çekmesini veya en azından o mektubun düzeltilmesini isteyen gerekirse mektubun içinde, eski vergi gelirlerinin "excedent"larından 50,000 TL ayrılabilceğini ifade eden notun bir kopyasını verdi. Bu bize 200,000 TL bırakırdı ki bununla bir şeyler yapabilirdik.

Dün akşam, Çarşamba günü –bugün Perşembe- Times muhabiri Mr. Braham, Hübsch'i görmek için büroya geldi. Benimle konuşmak istedi, fakat o geldiğinde ben ayrılmak üzere olduğumdan görüşemedik. Büyük bir koşturmacılıkta Hübsch'e biz Almanların ne yaptığımızı sandığımızı sordu. Her şey yoluna konulmuştu, fakat sonra büyükelçimiz hükümetle aramızda büyük bir skandala sebep olmuştu ve Maliye nazırı, Düyûn-ı Umûmiye'den mektupları geri çekmek zorunda kalmıştı. Şimdi yapılacak hiçbir şey yoktu. Aynı akşam büyükelçiye söyledim, o bana sadrazamın üçüncü mektubun Block'un onayı ile basitçe geri çekilebileceğini kendisine

bildirdiğini söyledi. Ben büyükelçi ile beraberken Maliye nezâretinden Hakkı Bey'in geldiği bildirildi. Sefirenin çay partisine katılmak için birkaç dakika ortadan kayboldum ve daha sonra büyükelçinin bana söylediğine göre Maliye nazırının üçüncü mektubu geri çekmiş olduğunu Hakkı tasdik etmiş.

Bu gün Düyûn-ı Umûmiye de bu konuyu tartışmak için başka bir toplantı vardı, fakat henüz sonucun ne olduğunu bilmiyorum. Bütün bu yaygara ve heyecan bana Huguenin'in önemli eğlencesi olan ibâresini düşündürüyor; "Laissez pisser le mouton". Bir dereceye kadar öyle.

Çarşamba, 19 Aralık 1906

6 Aralık Perşembe günü Düyûn-ı Umûmiye'nin gayri resmî toplantısı, yalnızca Block değil aynı zamanda Janko'nun²⁹ da aşar vergisinin fazlalığının yetersiz olduğu üzerine sert tartışmalarıyla sonuçlandı. Block, büyükelçilerin Düyûn-ı Umûmiye'nin işlerine herhangi bir şekilde karışmalarını engellemek için İngiliz Büyükelçiliği'nin de desteğini sağlayarak, Berger ve Theodoli'ye³⁰ bir fırsat verdi. 10 Aralık Pazartesi toplantı gününe kadar Janko muhalefeti bırakması için ikna edilmişti. Block, sonuna kadar kendi görüşünü savunarak eski vergi gelirlerinin 50,000 TL'ye kadar olan kısmının asgarî olarak garanti edilmesini istediye de, nihâyetinde bu veto edildi. Sonunda kendi grubunun çözüm önerisine bağlı kalacağını belirtti.

Pazartesi, 17 Aralık 1906

Bugün nihaî toplantınının zabıtları onaylandı. Dün akşam, Bâb-ı Âli'den Düyûn-ı Umûmiye ile bir anlaşma yapıldığını bildiren bir yazı aldığımı büyükelçiden bu sabah öğrendim. Yazıda Bâb-ı Âli, Düyûn-ı Umûmiye tarafından konulan şartları kabule hazır olduğunu ve taahhüd edilen vergiler üzerindeki hasıllattan Düyûn-ı Umûmiye lehine feragat ettiğini bildiriyordu.

Takib eden birkaç gün boyunca büyükelçilerin konferansları, mektubalara bakınız.

24 Aralık 1906

Büyükelçiler konferansı, kimi durumlar için "talimatların" henüz ulaşmamasından dolayı, henüz gerçekleştirilmedi.

²⁹ von Janko: Düyûn-ı Umûmiye'nin Avusturya-Macaristanlı üyesi.

³⁰ Marchese Theodoli: Düyûn-ı Umûmiye'nin İtalyan üyesi.

Testa bana İngilizlerin Fransızlara, Fransızların onları Düyûn-ı Umûmiye içerisinde müşkül durumda bırakmalarından dolayı kızgın olduklarını söyledi. İngilizler, Berger'i Fransızlara şikayet ettiler fakat faydası yok. Fransızların genellikle Almanların kendilerini kullanmalarına izin vermeleri ve Fransız Düyûn-ı Umûmiye delegasyonunun İngilizlere karşı Almanların tarafını tutmuş olması sebebiyle İngiliz hükümeti bu durumu resmi olarak M. Pichon'a³¹ bildirdi. Bunun üzerine Costans³², Pichon'dan Berger'ı azarlaması için emir aldı. Costans "qu'il se foue de M. Pichon" dedi, fakat görevi yerine getirdi. Sonuçta Berger ona karşı saygılı olduğunu fakat ondan emir almak için orada bulunmadığını söyledi. Öğütülecek tahıllar Costans'ın değirmenine gider. Paris'e Berger'in yanında yer almaktan oldukça memnun olduğunu yazdı.

Bununla birlikte, Costans Fransız hükümeti ne isterse onu yapmak zorunda kalacak. Bu da bizim durumumuzu zora sokacak.

Dün Gwinner'dan beni oldukça şaşırtan Zander'in notlarını ve bu ayın 17'si tarihli Huguenin'le benim ilişkilerim hakkında Huguenin'e yazılmış bir mektubunu da kapsayan bir mektub aldım. Zander'in notlarından Huguenin'in benim hakkımda Karlsruhe'de yakışsız şekilde konuştuğu, yazışmalarımda ve Türk nazırlarla olan ilişkilerimde keyfî davrandığını zannederek beni haksız yere suçlamakta olduğu görülüyor. Zander, Huguenin'in zeytin yağı gibi üste çıkmaya çalıştığına kâni. Sonuç, Berlin'den dönüşümde Huguenin'in beni küçümseme çabaları idi. Zander ve Huguenin'in bana karşı komplo kurdukları şüphesinden kendimi kurtaramıyorum. Bu konu hakkında Gwinner'e açık ve oldukça ayrıntılı bir mektub yazdım, fakat önce sadece tedbir gereği kendime iyi bir destek bulmalıyım.

17 Ocak 1907

O'Conor tatilden henüz dönmedi. Bu hafta dönmesi gerekiyordu, Doroas balosu dün Cady Coon'suz gerçekleştirildi.

İngilizler biraz daha uzlaşmacı olmuş görünüyordu. İlk bakışta engelleyici tavırlarını ispatlıyormuş gibiydi. Türklerin, eğer gümrük resimleri arttırılırsa gümrüklerdeki imkanların arttırılacağına dair verdikleri sözlerinin

³¹ Stephan Pichon: Fransa dışişleri bakanı.

³² Jean Ernest Constans: İstanbul'daki Fransız büyükelçisi.

yerine getirilip getirilmediğini öğrenmek isteyen sirkülerleri konsolosluklarına gönderdiler ve tabii ki alınan cevap olumsuzdu. Şimdi, herhangi bir şekilde ileride hileye başvurmalarının onları kötü bir konuma düşüreceğinin farkına varmış olduklarını gösteriyor. Testa bana Constans'ın Fransızların yandaşlığını kazanmış olduğunu söyledi: Pichon ona kendi el yazısıyla bir mektub göndermişti, bu mektupta konuyu tedkikinden ve Constans ve Berger'in açıklamaları dinlendikten sonra İngilizlere "qu'il (Constans) avait defendu les interets français (Constans, Fransız menfaatini savundu)" demişti. İngilizler Toros uzantısını kendi başlarına yapmak için bir kampanya sürdürmeleri konusunda şansları olmadığı izlenimi uyandırıyorlar. İngiliz basınından anlaşıldığı kadarıyla Toros hattını benimsemeye başlamışlardı ve fikirlerince gümrüklerdeki resim artışlarının onaylanıp onaylanmadığına bakılmaksızın, Türklerin, Toros hattı için çok yakında gerekli olan teminatı kendilerine verecekleri görüşündeydiler. Büyükelçimiz de artık, İngilizler daha fazla güçlük çıkartırsa gümrükler konusu bir karara bağlansın ya da bağlanmasın Toros hattı konusunda bir anlaşmanın imzalanması gereği fikrini kabule başlamıştı. Dün akşam, Sultan'ın demiryolunun uzatılması için garanti vermemiz konusunda arzumuzu ifade etmemiz gerektiği konusundaki dileğini tekrar tekrar ifade ettiğini söyledi. Fakat büyükelçi, beklemek ve İngilizlerin tepkisinin nasıl olacağını görmek istiyor. İngiliz tarafının bu olaydan sorumlu kişisi Mr. Barclay, dün büyükelçiyle birlikte uzun bir görüşme yaptı. Aslında İngilizlerin bütün istediği bir emir ve bu da gümrük resimleri arttırılmadan önce verilmeli. Diğer görüşleri konusunda da Türk hükümetiyle yapılacak bir anlaşma ile tatminkar olacaklar. Kaybedecek fazla zaman yok.

Berlin'den başka haber yok. Gwinner hiddetlenip söylediklerim konusunda hiçbir tepki göstermedi. Huguenin her zamankinden daha dostça ve rahat. Onu, ayın 10'unda büyükelçi ve hanımı, Testa'lar vs. ile akşam yemeğine davet ettim, fakat meydana gelebilecek problemler nedeniyle bunu reddetti ve bir gün öğle yemeğine gelmeyi tercih ettiğini söyledi. Eşi ile beraber yarın öğle yemeğine bize gelecekler. Şu günlerde sosyal hayat oldukça hareketli. 8 Ocak'ta Büyükelçilik'te diplomatlar ve ıslahatlar için gelmiş yetkililer için büyük bir resepsiyon vardı. Orada ABD büyükelçisi ile İsveç büyükelçisi, Kont Ankuswand ve eşi ile karşılaştım. İsveçlileri çok sevdim. Sosyal çevremize önemli katkıda bulunacaklar. Tanışmak istediğim

Sinoviev³³ yaşlı ve sarsak. Ona, Georg von Siemens ve Tahran'dan bahsettim. Fazla ilgi göstermedi.

19 Mart 1907

Tam iki ay boyunca yine günlüğe dokunulmadı. Bu arada fazla mesafe katetmedik. Fakat tüm konular üzerinde sürekli çalıştık.

Bağdat meselesi Berlin'e gitmeme sebep oldu. Toros hattı ile ilgili işler buradan oldukça iyi geliyor görünmesine rağmen Berlin'den aldığımız mektuplar Deutsche Bank'ın sözünde durup durmayacağı konusunda bizi endişeye soktu. Gwinner, Toros hattının uzatılması ile ilgili ve en az 62,000,000 Frank tutarındaki (inşa kârları hariç) Holzmann tarafından hazırlanan bir hesaba bize gönderdi, ayrılan kredi (54 milyon Frank'ın % 80'i) sadece 43 milyon Frank hasılat getirecekti. Bunun manası, bütün kaynaklarımızı ve Toros hattı için henüz borcunu ödemiş olan ana sermayenin yarısını kullanmak zorundaydık.

Gwinner, bizim şu fikir için Sultan'ın merakını uyandırmaya çalışmamız gerektiğini öne sürdü: İlk olarak demiryolunu Toros üzerinden geçirmeyi hedeflememeli, fakat Adana'nın 200 km güneyindeki Haleb'e doğru yönelmeliyiz ve Bulgurlu-Adana arası bağlantının da otomobillerle gerçekleştirilmesini sağlamalıyız. Tabii bu fikir saçma. Böyle bir şey için ilk olarak Torosların hiçbir yerinde yol yok; ikincisi, Deutsche Bank'ın verdiği yetkiye dayanarak hareket ederek Türklere biz sürekli Toros demiryolu hattını inşa etmek istediğimizi bildirdik ve bunun üzerine o kadar yoğunlaştık ki, artık bundan geri dönüş yok. Bir yıldır bizi dinlemek isteyen herkese, bizim için büyük fedakârlıklara mal olacak olmasına rağmen, Türkiye'nin bize gerekli güvenceleri vermesi durumunda Toros demiryolu hattının inşasında kararlı olduğumuzu söylüyoruz. Eğer biz şimdi karayolu taşıtlarını önerirsek, Türkler sorumluluklarımızdan kaçmaya çalıştığımızı inanacaklar. İngilizlerin baskısından dolayı, bu konu hakkında her halükârda isteksizler, daha ileri adım atılmaması fırsatına yapışıp bundan da hoşnut olabilirler.

Toros hattının muazzam maliyeti ve eğer mümkün olabilirse hattın Haleb'e kadar devam ettirilmesi gereği, beni hem Haleb'e bağlantının sağlanması hem de tasarruf edilen paranın Toroslar için harcanmasının müm-

³³ Sinoviev: İstanbul'daki Rus büyükelçisi.

kün olabilmesi konusunda, hatta Gwinner'in karayolu taşımacılığı öneren mektubu gelmeden önce bir kombinasyon aramaya yöneltti. Şu fikre vardım: Bulgurlu'dan Haleb'e (500 km) kadar olacak bağlantı için hemen bir anlaşma ve malî mukavele gerçekleştirilmeli. Vergi gelirleri kredi için teminat olarak kullanılmalı ve her kilometre için 4500 Frañk işletme ücreti olmalı. İhtiyacımız olan yaklaşık 240,000 TL'lık kredi teminatı (135 milyon Franklık), işletme teminatı olarak da 100,000 TL. Hepsi toplam 340,000 TL. Geçen yıl hükümetin fazlalıklardaki hissesi 375,000 TL'ye ulaşmıştı. Unifie-II hizmeti için (1913'e kadar) 124,000 TL'lik bölümüne, Düyûn-ı Umûmiye kaynak fonu için yaklaşık 15,000 TL'lik kısmına sürekli bir taahhüd var; böylece hükümet tarafından teminat verilmeyen hisse miktarı 235,000 TL'ya ulaşıyor. Kredi için ihtiyaç duyulan toplam miktara ve Bulgurlu'dan Haleb'e kadar demiryolu hattının uzatılması için işletme teminatı olarak yaklaşık 105,000 TL'lik miktara hâlâ ihtiyacımız var. Diğer bir deyişle tüm bu bağlantı için teminatın yeterli olmasından önce devletin vergi gelirlerindeki payı 480,000 TL'ye ulaşmalı. Uzmanların ve özellikle Testa'nın görüşlerinden bu yana, aşağıdaki anlaşmayı yapabilmemiz için vergi gelirleri yakında gerçekten bu miktarı aşabileceği umulabilir: Bulgurlu'dan 220 km'lik inşaat derhal başlatılmalı ve uygun kredi en yakın zamanda sağlanmalı; fakat Misis'ten (bugün Yakapınar) Haleb'e kadar demiryolu hattının uzatılması antlaşmaları ve bu inşaat için kredi hükümetin vergi gelirlerindeki hissesi 500.000 TL'ye ulaştığı zaman mümkün olacak (bu miktar net 20,000 TL'lık bir ihtiyat akçesi oluşturacaktır. En azından işletme teminatının üçte birinin bankanın kendi vergi gelirlerinden karşılanacağı umulmakta ve bu da 35,000 TL'lık bir yeni ihtiyat akçesi demektir. Nihâf olarak 1913'ten itibaren, diğer bir deyişle Haleb'e uzanan demiryolu faaliyete geçmeden önce, Düyûn-ı Umûmiye'nin ihtiyat fonuna 15,000 TL'lik ödemenin yapılmasına artık gerek yok. Böylece gerçek ihtiyat akçesi 70,000 TL olacak).

Bu fikrimi Huguenin ve Testa'ya açtım; Huguenin bu konu hakkında oldukça şüpheliydi, Testa ise fikrimi onayladı. Berlin'e gitme isteğim bu fikirle aklıma geldi, Gwinner'in karayolu teklif ettiği ilk mektubu da kararlılığımı güçlendirdi. Bu fikrimi Huguenin'e söylediğimde gözle görülür bir şekilde mahcup oldu.

Bu düşüncelerin ortasında Gwinner'dan 4 Şubat tarihli Huguenin'le aramızdaki ilişki konusunda hiç beklenmedik bir mektub geldi.

Anlaşıldığına göre Huguenin, Zander'e 28 Ocak'ta benim onun arkasından Deutsche Bank'la yazıştığım vs. ile ilgili heyecanlı ve sinirli bir şikayet mektubu yazmıştı. Gwinner birinin bu işe karışması gerektiğine inanıyordu ve Zander'in yakında ziyaret edeceğini bildiren bir mektub yazdı. Hemen inisiyatifi elime aldım ve Huguenin'le uzun bir görüşme yaptım. Yine eski oyun! Fakat bu kez sanırım onu o kadar şüpheli olmaması konusunda ikna etmeyi başardım. Bana ayrılmaya karar verdiğini açıkladığında, eğer birlikte çalışmamızın mümkün olmadığını bu ispatlarsa, gitmeye kesin kararlı olduğumu zira kumpanyanın yönetim sorumluluğunu tek başıma alacak konumda olmadığını söyledim. Ona, Gwinner'ın özel yazışmalarımızı tamamen şahsî konular hakkında gerçekleştirmemizin daha iyi olacağını tavsiye eden mektubunu da gösterdim ve iş ilişkilerimizin geliştirilmesi için öneriler getirmesini istedim. Fakat o bunu yapamayacağını söyledi. Sonunda yumuşadı, kendisinin çok kaba olduğunu ve benden başka çalışmayı tercih edebileceği kimseyi tanımadığını söyledi. Ancak ona daha baştan yanlış bir şekilde tanıtılmıştım. Bununla birlikte, şimdi gerçeği kavramıştı, her şey daha iyi olabilecekti. Bana Gwinner'e bu sorunun ortadan kalktığını yazmamı önerdi.

Zander'in şu an yapacağı ziyaretin hiçbir amaca hizmet etmeyeceğini ve onun artık denge sağlama ya da durumu değerlendirme konusunda gerekli olmadığını ekleyerek mektubu yazdım. Bununla birlikte, Bağdat demiryolu ile ilgili çeşitli sorunlarla ilgili olarak şahsî bir görüşme makul görünmekteydi ve bu son konu ortaya çıkmadan önce Berlin'e bir ziyaret yapmayı düşünmüştüm. Bu konuyu daha önce Huguenin'le görüşmüştüm ve eğer hâlâ cazib görünüyorsa gitmeye hazırdım. Bunun üzerine Berlin'den bir telgraf aldık: "Zander hasta, birinizin buraya gelmesi yararlı olur".

(12 Şubat)'ta büyük perhizin arife günü (Shrove Tuesday) Büyükelçilik'te Balo. Yolculuğum hakkında ne olur ne olmaz diye Testa ve Weitz'la görüşmüştüm. Büyükelçi, Weitz'den üstü kapalı olarak öğrenmişti, beni odasına aldı. Gidiş nedenimin Toros hattının oldukça pahalıya malolacağı görüldüğünden hem demiryolu uzantısının malî desteğini hem de bir teminat elde etmek konusunda mutabakat sağlamak olduğunu söyledim. Bunun ötesinde şimdiye kadar Fransızların takınmış oldukları olumlu tavrı hakkında Berlin yeterince bilgilendirilmemişti ve Halep hattının inşasında Fransızlara katılım için bir fırsat önerilebilmesi durumunda bu çok yararlı

olacaktı. Büyükelçi, Toros uzantısından daha fazlasının gerçekleştirilemeyeceğini düşündüğünü, fakat benim Berlin'e yolculuğumun hüsnü tesir edebileceğini tekrarladı durdu. Ertesi günü görüşmeye devam etmek için ona geleceğime söz verdim.

Ertesi gün Berlin'den iki mektub aldık. O ana kadar gitmeme pek de sıcak bakmayan Huguenin bile Berlin'e gitmemin benim için faydalı olacağını hissetmeye başladı. Gwinner karayolu taşımacılığı fikrine geri dönmüştü. Hem o hem de Zander, Makedonya için gerekli 250,000 TL'lik yıllık fazlalıkla ilgili olarak Düyûn-ı Umûmiye ve hükümet arasında bir anlaşma gerçekleştirmek için harcanan çabaların bize çok pahalıya mal olması konusunda çok eleştireldiler. İtirazı, aşar gelirinin yetersiz olması durumunda Düyûn-ı Umûmiye'nin vergi geliri fazlalıkları üzerinde tazminat hakları olması ve bunun da gelecekteki vergilerin rehin edilmesini engellemeye yetkili kılacağı konusundaydı. Gwinner, Fransız temsilciler ve belki diğerlerinin de kendi hükümetleri tarafından Bağdat demiryolu için taahhüd olarak "gestion"un alınmasına karşı oy kullanmaları konusunda politik olarak zorlanabileceklerinden kendisine –Düyûn-ı Umûmiye'de Block'a karşı zafer kazanılmasına rağmen- İngilizlerle bir anlaşmaya varması için tavsiyeleri içeren Assuan'da bulunan Eugenides'in³⁴ kendisine gönderdiği mektubun bir kopyasını da ekledi.

Aynı sabah Testa ve onun yanında, karayolu taşımacılığı fikrini ve gerçekte bu kapsam içinde tüm olayları anlattığım büyükelçi ile uzun bir görüşme yaptım. Büyükelçi ilk olarak, Toros hattından vazgeçilmesini o zamana kadar vermiş olduğu tüm resmî güvencelere aykırı olarak verilen sözde durulmaması olarak algılayacağını söyledi. Öncelikle, Toros hattının durmaksızın inşasından yana. Bunun anlamı şu: Yukarıda belirtilen malî tehir maddesi ile Haleb hattının da dahil edilmesine şartlı olarak sıcak bakıyor. Malî avantajın dışında bunun bizi Fransızlara yaklaştırabileceğini de kabul ediyor. Bununla birlikte, benden Berlin'de onun görüşüne göre İngilizlerin Toros hattı için anlaşmaya yaklaşmış olduklarını fakat diğer projelerin yenden muhalif olmalarına sebep olabileceğini vurgulamamı istedi. Sonunda fikirlerini; "Toros hattının Fransızsız ve muhtemelen, ve hatta İngilizlere rağmen, İngilizsiz anlaşılmasını sağlayacağız. Haleb'e Fransızlarla ve İngilizler

³⁴ Eugenides: Yunanlı diplomat.

olmaksızın ulaşabiliriz. Fakat, Haleb'in ilerisine ancak ya İngilizlerle bir anlaşma yaparak ya da onlarla savaşarak ulaşırız" diye özetledi.

Perşembe, 14 Şubat 1907

Berlin'e doğru yola çıktım ve 17 Şubat 1907 Pazar günü oraya ulaştım.

Pazartesi, 18 Şubat 1907

İlk önce Gwinner'la ve daha sonra Zander'le uzun bir görüşme yaptım. Gwinner'a durumu açıkladım. Bulgurlu-Haleb hattı için malî tehir maddesiyle bir anlaşma yapılması hususunda benimle hemfikir oldu. Tek sorun Misis'ten Haleb'e (Amanos'u aşarak) olan hattın çok maliyetli olacağı ve kredinin yalnızca harcamanın inşa kazancını da götüreceği şekilde olacığıydı. Bu sebeple her şey fiyat sorununa bağlı. Riese von Holzmann AG'ye Frankfurt'tan gelmeleri için telgraf çekildi. Bu sürede ben de Dışişleri Bakanlığı'nda Zimmermann'ı görmeye gittim. Ayrıca hem Müsteşar von Tschirscky'yi hem de Herr von Mühlberg'i gördüm. Zimmermann çekingen ve fazla bir şey söyleyemeyecek biri. En çok hoşuma giden, bana, konuyu derinlemesine sunma fırsatı sağlayan Huguenin'le ilgili iyi niyetli tavsiyesi oldu. Hem devlet bakanı hem de müsteşar benimle siyasî durum konusunda detaylı ve uzun konuşmalar yaptılar. Konuşmanın özeti; bize her yerde olabildiğince kötü şekilde davranan İngilizlere Bağdat meselesinde hiçbir şekilde avantaj sağlanmaması. Onlara Gwinner'dan, özellikle Pichon'un Auboyneau³⁵ ve Braunfels'den naklettiği şekilde,³⁶ Bağdat meselesinde İngiltere'nin daha yatıştırıcı bir mizaca sahip görüldüğünü, fakat İngilizlerin, Gwinner'in göndermiş olduğu olumsuz cevabı kabul etmek istememiş olduklarını, vs.yi duyduğumu söyledim. Olumlu bir yaklaşım vardı. Eğer biz İngilizlere karşı Fransızlarla yakınlaşma hususunda başarılı olabilirsek Dışişleri bakanlığı bunu büyük bir zafer olarak kabul edecek. Fakat ne olursa olsun asla İngilizlerle bir ilişkiye girmemeliyiz. Bu tekrar tekrar vurgulandı.

³⁵ Auboyneau, Gaston: Fransız yatırımcı, İstanbul'daki Osmanlı Bankası'nın genel müdürü.

³⁶ Otto Braunfels: "Geheimer Kommerzienrat (Gizli Üye) ünvanlı Alman yatırımcı.

Cuma, 22 Şubat 1907

Kendi yüksek rakamlarına sadık olan Riese ile görüştim. Aşağıdaki muhtemel malî kombinasyon, görüşme sırasında şekillenmeye başladı: Toros'un bir bölümü ve Haleb-Tell Habeş'in bir bölümü, Fıratla Tell Habeş'ten batıya Amanos'a kadar olan bir bölüm. Şimdilik demiryolunu Amanos'dan aşırmayacağız. Bu, maliyeti 72,000,000 Frank tutan Toros bölümü ile maliyeti sadece 30 milyon Frank olan ve Fransızlara bırakılabilecek olan Haleb hattının bir bölümünün kombinasyonundan oluşuyordu. Sonraki yazışmada fikir şu şekilde şekillendi: "Bulgurlu'dan Araplı'ya 257 km, Tell Habeş yoluyla Haleb'ten Kadma'ya batıya doğru 143 km ve doğuya doğru Fırat'a. Bulgurlu'dan Araplı'ya gerçekte kendi başına inşa edilebilirdi ve Misis'ten 57 km'lik bölümü inşa etmeyerek 6.3 milyon Frank kazanılabilirdi". Bana göre bunun sebep olacağı politik güçlüklerle ilgili olarak hiç şüphe bırakmadan ondan ayrıldım. Amanos'u aşmama fikri Türklerle aramızda ciddi anlaşmazlıklara yol açabilecekken Tell Habeş'in ilerisinden Fırat'a doğru gerçekleştirilecek inşaat fikri de İngilizler'de akla gelebilecek her türlü muhalefeti uyandırabilir. Kendi Dışişleri bakanlığımız böyle bir konuda Fransızlarla bir müzakere içerisine girmemizi arzu etmeyecekti. Buna rağmen, bir girişimde bulunmak konusunda karar alındı. Zander Paris'e turist olarak gidecek ve Vitali ve Auboyneau'in proje hakkındaki fikirlerini öğrenmeye çalışacaktı. Eğer ilgi gösterdiklerine dair herhangi bir ipucu saptarırsa şu teklif edilecekti: "Toros bölümünü biz inşa ederken onlara da ortaklık teklif edilecek, Haleb bölümünün inşaatı ise, bizim de katılımımızla, onlar tarafından gerçekleştirilecek. Finansör grup içerisinde çift taraflı ortaklıkla Fransızlar Haleb kredisini ve biz de Toros kredisini verebiliriz. Toros kısmı şimdi, Haleb kısmı da erteleme maddesinde belirtildiği gibi, vergi gelirleri üzerindeki mevcut ayrılan "excedent"lar yeterli miktara ulaştığında inşa edilebilir. Unifie-II'yi geri çekerek bunu şimdi çıkarabilecekleri konusunda Fransızların dikkati çekilmeli". Şu an serbestçe hareket edebilmek için Dışişleri bakanlığının bilgilendirilmesi gerekmiyor. Daha da ötesi, eğer anlaşma başarısızlıkla sonuçlanırsa her zaman bu konu hakkında hiçbir şey bilmediklerini söyleyebilirler. Büyükelçi ile kısa süre içinde yüz yüze gelmemek için İstanbul'a dönüşümü erteleyeceğim.

Zander, Bank für Orientalische Eisenbahnen'ın Danışmanlar Kurulu toplantısında Auboyneau'yü görmeyi umarak 26 Şubat Salı günü önce

Zürih'e gitti. Orada ona tesadüf etmemesi üzerine Paris'e gitti. Ben de iki günlüğüne Neustadt'a gittim.

Zander 2 Mart Cumartesi günü Paris'te Auboyneau ile görüşmelere başladı. Vitali İstanbul'a gitmek üzere ayrılmıştı. Zander kota sorunu ve İngilizlerin katılımı konusundaki nazik durum hakkında Auboyneau'nün kendini yem olarak kullanmasına izin verdi. Berlin'de ilk mektubunu alacak kadar uzun bir süre bulunmuştum, fakat 6 Mart Çarşamba günü İstanbul'a doğru yola çıktım ve 8 Mart Cuma günü oraya ulaştım. Cumartesi gününe kadar görmediğim Huguenin'i ne zaman bu sahne içine oturtsam her zaman olduğu gibi sürekli her şeyi kötülüyordu. Berlin'den henüz haber yok. Öğleden sonra Alman-Fransız ortaklığının ve müşterek Toros-Haleb bölümünün mümkün olabileceğine inanan Testa'yı gördüm. Görmeye gittiğim büyükelçi de bu işbirliğinin yürüyebileceğini düşünüyor. Bu arada gümrük resmi artışı konusunda İngilizlerin taleplerine yanıt olarak bir irade yayınlandı. Büyükelçi bu meseleye anlaşmaya varılmış olarak bakıyor. Onunla beraberken Gwinner'in Paris'e gitmiş olduğu konusunda bir telgraf aldım. Daha sonra Berlin'den Zander'in mektublarının kopyaları geldi. Bizim bütün anlaşmalarımızın aksine olarak Zander, İngiltere ve hatta Rusya'yı da kapsayacak kadar derinleşmişti. Bu her şeyi mahvedecek.

Pariste bulunan Gwinner'den henüz bir haber yok, neyse hiçbir şey görmüyorum. Pazar gününden beri ağır bir soğuk algınlığıyla odama kapandım. Huguenin bana hiçbir şey göndermedi. Bu arada, Köln'deki Ticaret Koleji'nden profesörler de dahil 62 kişilik bir ziyaretçi grubumuz vardı. Ayın 12'si ve 13'ünde Eskişehir'e bir gezi yaptık, hava çok güzeldi. Fakat sanırım orada üşüttüm. Müdür Profesör Eckert –gruptaki tek bayan onun eşiydi- Berlin'den benim eski bir arkadaşım. Hemen hemen benimle aynı zamanda üniversitede öğretim üyesiydi. Hepsi, demiryolundan ve demiryolunun yönetiminden çok etkilendiler.

Ben burada yokken meydana gelen önemli bir olayı kaydetmek zorundayım: İngilizler buradaki liman kumpanyasının hisselerinin çoğunluğunu ele geçirdiler. Bu Doğu'daki aktif mücadele için önemli bir adım.

7 Nisan 1907

Zander ve Auboyneau Bağdat hisselerinin dağıtımı ve İngiliz ve Rusya'nın ortaklığıyla şirketin organizasyonunu düzenleyen bir "senet" im-

zaladılar. Almanya'nın üstünlüğü sağlanmalıdır. Gwinner açıkça onaylamıyor ve bu görüşmelerde çok küçük bir rol üstlendi. Zander'in Paris'teki davranışının çok çirkin olduğunu düşünüyorum. Zander ve Auboyneau arasındaki anlaşma hakkında Fransız hükümeti ve onlar aracılığı ile de İngilizler tam olarak bilgililer. Marschall bir gün önce dün İngiliz meslektaşının bu belgenin bir kopyasına sahip olduğunu söyledi. Bu aptallığı (Zander), Dışişleri bakanlığı ve Türklerin nazarında bizi çok kötü bir duruma soktu. Tschirschky bizim bu hareketimizi Herr von Rath'a sert bir şekilde şikayet etti ve Marschall şimdi Türkleri Bağdat meselesi hakkında, İngilizlerle bir yakınlaşmamız olmadığı konusunda ikna etmeye çalışıyor. Block, görünüşte liman kumpanyasının organizasyonunu görüşmek bahanesiyle Huguenin'i görmeye gitti ve ona iki kez Fransızları aracı kullanarak neden İngilizlerle direk görüşme yapmadığımızı sordu.

Auboyneau'nün 6-10 Nisan arasında Zander'i görmek için Berlin'de olması gerekiyor. Çok ağır hasta olan babasıyla birlikte Frankfurt'ta bulunan Gwinner, Auboyneau'ya kendisiyle Berlin'de görüşeceğini söyledi.

Bu arada İngilizler yeniden gümrük resmi artışı meselesini gündeme getirdiler. İngilizler nihaî olurlarını vermeden önce Türkiye'den daha önce verdiği taahhüdlerin bazılarını yerine getirmesini istiyorlar. Kapitülasyonda imzaları olmayan, bu nedenle de hiçbir itiraz hakkı olmayan Amerika ve Hollanda'yı da gümrük resmi artışına karşı harekete geçirdiler. Zander'in kendilerini de dahil ettiği sonuçsuz görüşmelere karşın İngilizler'in gümrük resmi artışını durdurmaya karar verdikleri açık. Bir diğer faktör ise; Berlin, Marschall'ı Haziran ayında Lahey'de yapılacak barış konferansına Alman delegesi olarak atadı, bu nedenle Mayıs ayının başında İstanbul'dan ayrılacak. Marschall İstanbul'dan ayrılmadan önce gümrük resmi artışları ve Bağdat demiryolu meselesinin halledileceğine inanmadığı gibi demiryolu meselesini halletmek türü bir niyeti de yok. Ona göre Lahey'deki görevi çok daha önemli.

Bu arada İngilizler tüm hat boyunca saldırıya geçecek görünüyorlardı. Anadolu demiryolu hisse senetlerini sessizce satın alıyor ve bulunduğu mevkiinin merkezine nüfuz ediyorlar. Huguenin dün bana İngilizlerin Selenik liman kumpanyasının hisse senetlerini de satın almaya çalıştıklarını söyledi. Eğer Anadolu Demiryolu Kumpanyası'nda Deutsche Bank'ın pozisyonunu güçlendireceksek doğal olarak bir sermaye artışına ihtiyacımız var ve

bunu tekrar ele aldığımız Konya ovası sulama projesi ile bir arada başarmayı umuyoruz. Fakat bu sadece bir umuttan ibaret ve her şey Türklere bağlı.

14 Nisan 1907

Hâlâ ne gümrük resmi artışları ne de sulama projesinde bir gelişme var. Türklerin şimdi dahilî işler, özellikle de ordu için paraya ihtiyaçları var. Rumeli'deki ordu harcamaları ve diğer büyük bir miktarı da aynı bölgedeki stratejik demiryolu hatları için 2 milyon TL'lık bir kredi almaya niyetliler. Ayrıca ödenmemiş aylıklar vs. için büyük bir meblağa ihtiyaçları var. Görünüşe bakılırsa inşa masrafı 200,000 TL tutan Haliç üzerinde yapılması düşünülen köprüntün – bir ön ödeme için henüz hiçbir anlaşma yapılmadı – masrafı da bu krediden sağlanacak. Maliye nazırı, Osmanlı Bankasıyla görüşüyor. Hükümetin Societe des Phares'dan elde edeceği 100,000 TL'lık vergi geliri garanti olarak gösterilecek. Ayrıca bu şirketin 1924'te bitecek olan imtiyaz hakkı da uygun bir şekilde uzatılacak.

Bir hafta önce bu gün Dük Johann Albrecht von Mecklenburg ve eşi buradaydı. Büyükelçi geçen Salı (ayın 9'u) Büyükelçilik'te onurlarına bir akşam yemeğini takiben bir resepsiyon verdi. Emilie ve ben akşam yemeğine davet edilen 24 kişilik kesinlikle resmî olan grup haricinde hazır yegâne kişilerdik. Bunun Düşes'in isteği olduğu söyleniyor. Dük ve Düşes oldukça dost canlısıydılar. Talihsizliğine fazlasıyla üzüldükleri Stuebel³⁷ hakkında bana birçok soru sordular. İstifasını, yalnızca (Kaiser'in) erkek torununun doğumunu Kaiser'e bildirmeyi ihmal ettiği söylenen Bergen meselesinden kaynaklandığını düşünüyorlar. Dük, Stuebel'in istifasının Dernburg'un Reichstag'ta Togo meselesi ile ilgili olduğu konusunda yapmış olduğu açıklamayı duymaktan hayrete düşmüştü. Muhtemelen, Bergen meselesi dolayısı ile Stuebel'in işi bitirildi ve şansölye ya da Dışişleri bakanı Togo meselesini Kaiser'in taleplerini yerine getirmek ve kendisinden kurtulmak için Reichstag'ta bir bahane olarak kullandılar.

Cuma Akşamı, 12 Nisan 1907

Büyükelçi ve Frau von Marschall, beni, Ekselansları ile bir araya gelmek için Pera Palas'taki akşam yemeğine davet ettiler. Dük masada bardağını bana doğru kaldırarak "Sevgili arkadaşımız Stuebel'e!" dedi. Düşes de

³⁷ Stuebel, Oskar Wilhelm: Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Koloni bölüm başkanı.

söylediğini tekrarladı. Akşam yemeğinden sonra salonda konuşarak oturduk. Düşes bana yönelerek çeşitli konulardan, genellikle benim buradaki yaşantım, İstanbul'daki ve Türkiye genelindeki durumlar hakkında konuşurken, düğ de büyükelçi ile konuştu. Büyükelçi ve eşi gece yaklaşık 10 civarında ayrılırken düğ, beni birkaç dakika daha konuşmak için tuttu. Bu birkaç dakika bir buçuk saatten daha fazla oldu. Özellikle benim buradaki pozisyonumun nasıl ters yüz edildiğini öğrenmekle ilgilendi. Huguenin'le yaşamış olduğum tüm problemleri anlatmak konusunda ona samimi davrandım ve her şeyin sona ermiş olduğunu ifade ettim. O zaman Bağdat meselesi hakkında her şeyi öğrenmek istedi, ben de İngiltere ile mücadelenin nasıl gittiğini, şimdi gündemde olan gümrük resminin artırılması meselesinin ve Makedonya reformlarının Bağdat demiryolları meselesini kamufle etmek için nasıl kullanıldığını ona anlattım. Sonunda benim şahsî görüşlerimi benimsedi. Bana iyi niyetli bir tavsiyede bulunarak eski koloni işleriyle ilgilenmeyi bırakmamı ancak o zaman sahnedeki yeni bir adam olarak görünebileceğimi söyledi. Bu, merkezdekilere onlara yapmış olduğum şeyleri unutturabilirdi. Gerçekten iyi niyetli idi. Fakat işaret ettiğim gibi, merkezde bulunan insanlar uzun süreli bir hafızaya sahibler ve geçen yaz artık koloni yönetiminde olmadığım nedeniyle gerçekten çok çekmişim ve onların iğrenç saldırılarına karşı kendimi dişimle tırnağımla savunamamışım. Düğ tekrar kendimi korumam ve gelecekteki görevler ve büyük amaçlar için kuvvetlenmem gerektiği konusuna geldi. "Bir gün Reich'in hizmetine geri dönmek zorundasın". Ne zaman olabileceği konusunu henüz düşünmediğimi, üç yıl önce şimdi İstanbul'da olacağımı hayal bile edemediğimi söyledim. Düğten ayrılırken büyük bir hoşgörü ile beni temin ederek benimle konuşma fırsatı bulduğuna çok memnun olduğunu söylemişti, ben de onun nezaketinin ötesinde daha başka şeyler olduğu izlenimini edinmişim. Dün akşam Yıldız'da düğ ve düşesin onuruna, maalesef bayanlar olmaksızın, büyük bir ziyafet vardı, ve ben Emilie adına üzgündüm. Büyükelçilik personelinden başka, başkonsolosluk personeli ve ıslahattan sorumlu görevliler, Huguenin ve ben, Orientbank'tan Rösler ve Dresdner-und Orientbank'tan Herbert Gutmann ve diğer birkaç kişi oradaydı. Geçen yıl söylediğim gibi her zamanki takım oradaydı. Masada Evkaf nazırı Turhan Paşa ile Maarif nazırının ortasındaydım. Maalesef, Maarif nazırı yalnızca Türkçe konuşuyordu bu nedenle sohbet "Çok güzel" ve biraz işaret dili ile sınırlı kaldı. Bu Turhan Paşa'yı daha iyi tanımak için ilk fırsattı. Kibar ve kültürlü, anlayışlı, zeki bir görünüşe, küçük bir sakala, ince ve zarif bir yapıya sahib. Orta

yaşın oldukça üstündeydi ve bana 1860'lı yılların başında Berlin büyükelçiliğinde kâtib olduğunu ve o zamandan beri de özel görevlerle birkaç kez orada bulunduğunu, en son olarak da Veliht Prens'in düğününde fevkalâde büyükelçi olarak orada olduğunu söyledi. Diğer büyükelçilerin de davet edilmiş olduğu öğle yemeğinde Richthofen'in³⁸ özellikle ilk onun girmesine izin vermesinden özellikle etkilenmiş görünüyor. Böyle önemsiz kibarlıklar bu tür müstesna insanları nasıl etkiler! Turhan'ın, Huguenin hakkında onun Türkiye için yapmış olduğu her şeyden büyük bir hayranlık ve saygı ile konuşmasını işitmek ilgimi çekti. Ben de kesinlikle onunla aynı fikirde olduğumu ve onun gibi kabiliyetli bir kişi ile çalışabilmemin benim için ne büyük bir anlama geldiğini özellikle vurguladım. Ona, burada Türkiye ve Türk halkı hakkındaki bilgilerinin diğer hiçbir yabancı ile kıyaslanamayacak olan iki kişi ile, Testa ve Huguenin ile karşılaştığımı söylediğimde, Turhan Paşa, "Qui, mais celui-ci est expeditif" diye cevap verdi. Akşam yemeğinden hemen sonra Sultan, Ekselansları, büyükelçi ve eşi, sadrazam ve Hariciye nazırı ile bir başka salona geçtiler. Bu sebepten biz sıradan fânilerin kendileri ile aynı masada yemek yememize izin verilmesi dışında hiçbir temasımız söz konusu olmadı. Aklıma gelmişken, yemek çok kötü idi. Özellikle balık yenilebilecek gibi değildi, diğer yemekler ise soğuk ve iyi pişmemişti. Muhteşem odanın ve çok güzel altın süslemeli masanın aksine ne üstünde delikler olan masa örtüsü ne de tabaklar ve bıçaklar temizdi.

Her şey saat 9'da sona erdi - biz 7'ye çeyrek kala davet edilmiştik - ve çoğumuz daha sonra bira içmek için Nicoli'nin yerine gittik. Dük ve düşes bu akşam saat 8'de Sofya'ya gitmek için ayrılacaklar. Atina'ya gidecek olan Hanieller³⁹ için akşam yemeğinde küçük bir veda partisi düzenledik. Akşam yemeği, kimi misafirlerimizin Ekselansları'nı istasyonda uğurlamaya gidebilmeleri ve güle güle diyebilmeleri için saat 8.30'da idi..

Fırın işi en sonunda çözümlendi. Haydar Paşa'daki Loc du Port, Memduh Paşa ve oğlu Mazlami Hamid Bey'den Haydarpaşa'da makine ile işleyen modern bir fırın kurma hakkını satın aldı. Maliyeti 40,000 Franktı. Görüşmeler çok uzun zaman aldı ama Tanrı'ya şükür her şey çözümlendi.

³⁸ Freiherr von Oswald Richtofen: Alman Dışişleri bakanlığında müsteşar.

³⁹ Haniel von Haimhausen: Alman diplomat.

18 Nisan 1907

Zander, Dışişleri bakanlığı tarafından Paris'te yaptığı şeyler için öyle şiddetli bir şekilde azarlandı ki bu yüzden Auboyneau gibi Baron Neuflyze'in de⁴⁰ gelmiş olduğu Berlin'deki görüşmelerde oldukça az konuştu. Hatta görünen o ki, olması gereken nezaketi göstermeye bile cesaret edemedi. En azından buradaki Pissard⁴¹ ve Deffes⁴², Zander'in tuhaf davranışlarından rahatsız olduklarını söylediler. Fakat Fransızlar ondan, Dışişleri bakanlığının Paris anlaşmaları ile ilgili tavrı hakkında hiç bir şey öğrenmeyi başaramadılar.

Fransızlar birkaç gün önce Berlin'de göreve başlayan Cambon'a⁴³, Bağdat'a ilişkin olarak Dışişleri bakanlığımızın yakınlaşması konusunda oldukça istekli görünüyorlar, fakat tabii ki bu söz konusu olmayacak. Kısacası, beyefendiler Berlin'den tekrar elleri boş ayrıldılar ve şu an için ipler kopmuş gözüküyor. Fakat Fransızlar burada uğraşmaya devam etmek istiyorlarmış gibi görünüyor. Deffes bugün Huguenin'e İngiltere'de Bağdat demiryolunun her ne pahasına olursa olsun durdurulmasını isteyen bir görüş olduğunu, diğer taraftan, Kral Edward da dahil olarak, mantıklı şartlar dahilinde - Almanların imtiyazlı olduğunu ve teşebbüste öncülüğü almaları gerektiğini bildiren şartlar gibi - demiryolu inşaatında Fransa ve Almanya ile işbirliğine girmeyi istediklerini söyledi. Bu belki olabilir. Fakat bizim şimdiki amacımız itibariyle İngilizler gereksiz ve bizim tarafımızda yer almış olsalar bile işlerimizi engelleyici şekilde tesir sahibi olabilirler. İngilizler olmaksızın Fransızlara Suriye'yi teklif ederek işbirliği hakkında Fransızları kazanıp kazanamayacağımızı anlamalıyız.

Gümrükler konusunda şu an başka bir gecikme söz konusu. İngilizler gerçekte zaten verilmiş olan bazı imtiyazlar karşılığında Makedonya jandarmasını kabule hazır görünüyor. Fakat Amerika buna şiddetle karşı çıkıyor ve karşılığında Türkiye'deki borçlarının tanınmasını istiyor. Sultan şüphe içinde ve bu noktada alıngan. İngilizler Amerikalıları işin içine soktukları için düşmanca tavırlarını da bir süre için yumuşatmaları mümkün ve böylece

40 Baron Jean de Neuflyze: Fransız banker, Osmanlı Bankası Paris temsilcisi.

41 Pissard: Dünyân-ı Umûmiye'nin genel müdürü.

42 Deffes: Osmanlı Bankası'nın genel müdürü.

43 Paul Cambon: Berlin'deki Fransız Büyükelçisi.

diğer kimi güçlerin gümrükler sorunu hakkındaki husumetlerini de hafifletebilirler. Fakat İngilizler mümkün olduğunca her yerde bize hâlâ gizlice muhalifler, planlanan krediler için Phare'den gelen vergi geliri taahhüdünü, yüksek Phare ücretlerinin daimî olarak yitirileceği düşüncesiyle protesto etmelerinden bu açıkça anlaşılıyor. Tabii ki bunun belirli bir riski var. Fakat İngilizler muhtemelen sadece, Türkleri Bağdat demiryolu için kullanmayacakları bunun yerine yeni bir kredi alacaklarından vergi gelirlerinin bir şekilde kendilerine devri konusunda zorlamakla ilgililer.

Dün Marschall'la bu konu hakkında uzun görüşme yaptım. Her zaman olduğu gibi iyimser ve gümrük resmi artışlarının çok kısa bir süre içinde yürürlüğe gireceğini umuyor. Ayrılmadan önce Bağdat demiryolunun devam etmesi konusunda elimden geldiği kadarıyla onu zorlamaya çalıştım ve Sultan'ın geçenlerde Dük Johann Albrecht'in huzurunda ona demiryolunun uzatılmasından tekrar bahsettiğini söyleyerek bana cevap verdi. "Biz sadece gerekli teminatın sağlandığını bildiren iradeyi bekliyoruz" diye Sultan'a cevap vermiş. Sonunda Marschall ayrılmadan vergi gelirlerinin başka hiçbir amaç için kullanılmaması konusunda çalışacağı ve en azından bir anlaşma sağlamaya çalışacağı konusunda hemfikir oldu.

26 Nisan 1907

20 Nisan Cumartesi günü büyükelçiler konferansı vardı ve gümrük resmi artışları hepsi tarafından kabul edildi. Pazar günü büyükelçi, Pazartesi günü imzalanacak olan tutanakları gösterdi, fakat sonuçlanıncaya kadar her şey müphem. Gümrük bürosunda, İngilizlerin isteği üzerine hazırlanan görev saatleri ile ilgili ilanlar ve diğer talimatlar Saray'ın emri üzerine yürürlükten kaldırıldı. O'Conor zabıtları imzalamamak için bunu bahane etti. Fakat diğerlerinden buna karşı çok şiddetli bir tepki oluştu ki bir dragoman(sefaret tercümanı) komisyonunun olayı araştırmasından sonra, o da dün sonunda zabıtların altını imzalamak zorunda kaldı. Dün öğleden sonra doğrudan büyükelçiye gittim. Oraya ulaştığımda o da benim için birini henüz göndermişti. Büyükelçi, bugün Selamlık'tan sonra Sultan'a sermaye artırımını ve İngilizlerin zorla alma gayretlerine güvence olarak bunun ne kadar önemli olduğunu anlatacağını söyledi. Elimden geldiği kadarıyla ona ayrılmadan önce Bağdat için gerekli ne varsa yapması konusunda olabildiğince ısrar ettim fakat çok başarılı olamadım.

Bu gün Huguenin'le Selamlık'a gittim. Özel bir sebep olmamasına rağmen kalabalık bir insan topluluğu vardı. Geçen Çarşamba Teğmen von Schlotheim ve Selma Melhame'nin nikahı vardı. Tüm Alman nikah misafirleri, birkaç iri yarı teğmen de dahil olmak üzere, bu gün Selamlık'ta yürekli bir gösteri yapıyorlardı. Mrs. Barclay de: "On est ici comme en Allemagne (Almanya'da gibiyiz)" dedi. Gümrük artışı ile ilgili tebrikleri püskürtmek zorundaydım.

Gwinner, Huguenin'i Viyana'da veya buraya gelerek görmek istiyor. Bunun sebebi Türklerle muallakta olan Şark demiryolları hakkındaki görüşmeler mi? Ve kısmen Fransızlarla mı? Ya da geçen Pazar gönderdiğim ve evvelki gün almış olması gereken mektub mu? Huguenin olmaksızın gerçekleştirip gerçekleştirilemeyeceğimizi yarın anlayacağız. Bu, tabii ki büyükelçinin harekete geçip geçmeme niyetine bağlı.

5 Mayıs 1907

Heyecan verici bir hafta! Açıkçası büyükelçi geçen Cuma günü sermaye artırımını konusunda Sultan üzerinde bir hayli etkili oldu ve büyük bir baskı altında sulama projesiyle birlikte bunun üzerinde çalıştık. Huguenin dün sözleşmesini yaptı. Fakat büyükelçi, Sultan'la görüşürken Bağdat meselesine çok yüzeysel temas etti.

30 Nisan 1907 Salı günü, akşam saat yedi de İzmit'e yaptığım bir yolculuktan büroma geri döndüğümde vergiler üzerinde Osmanlı Bankası'nın 200,000 TL'lık avans vermeyi kabul ettiğini haber vermek için Hübsch'i bekler buldum. Evde Testa'nın bunu teyid eder bir mektubunu buldum. Avans hakkındaki görüşmeler büyük bir gizlilik içinde yürütülmüş ve Sadrazam ve Fransızların katkısı üzerindeki kötü arzular aşikâr. Ne Çarşamba sabahı büyükelçiyi gören Huguenin ne de Testa bu konuda fazla bir şey yapamadı. Her ikisi de meseleyi benim anladığım gibi, yani toplanan vergi gelirlerini tekrar tekrar verilen taahhüdlere göz önünde tutarak Bağdat için serbest bırakılmasını ve gümrük meselesi sonuca bağlandıktan sonra da demiryolunun uzatılması çalışmasının derhal başlatılacak olmasına rağmen Türkler tarafından bariz bir şekilde sözünden dönme söz konusu. Üstelik, diğer teklifler bunu takib ediyordu, hatta belki uzun dönemli bir kredi mümkün olabilecekti. Vergi gelirlerini daimî olarak kaybedebilirdik ve onlar içinde Bağdat kredisi yegâne finans kaynağı idi. 1 Mayıs Çarşamba

günü Testa ile uzun bir görüşmeden sonra, Cuma günü ayrılacak olan büyükelçiden bir randevu almaya çalıştım, fakat, çok fazla işi olduğu için beni göremeyeceğini ve ertesi günü gelmemi söyledi. Perşembe sabahı erkenden büyükelçiliğe gittim ve Bağdat demiryolunun uzatılması için vergi gelirlerinin tutulması konusunda resmî bir düzenleme gerçekleştirilmeden gitmemesi için kendisini sıkıştırdım ilk başta duymamazlıktan geldi. Ona gümrük artışlarını onaylamayı reddedebileceğimizi ve bunun da ona Türkler üzerinde bir baskı uygulayabilecek gücü verebileceğine dikkat çektim. Sonunda o gün gidip sadrazamı görme konusunda ve vergi gelirleri ile bağlantılı bir anlaşma olmaksızın Alman hükümetinin gümrük resmi artışları hakkında herhangi bir sorunu olmayacağını söylemesi konusunda benimle hemfikir oldu.

Bode (Berlin Müzesi genel müdürü) ve Wiegands'la öğle yemeğine gittim. Below'u⁴⁴ da davet etmiştim. Bana sadrazamı ikinci kez görmek için hazırlanan büyükelçiden henüz yeni ayrıldığını söyledi. Öğle yemeğinden sonra, hepimiz Eyüp'e gitmek için hazırlanıyorduk ki büyükelçi beni çağırırdı. Huguenin zaten onunlaydı ve büyükelçi Bağdat demiryolunun uzatılması hakkındaki görüşmeler tamamlanmadan vergi gelirleri ile ilgili herhangi bir taahhüd yapılmayacağı konusunda bir iradenin akşama kadar yayınlanacağına dair söz vermiş olduğunu bize söyledi. Bununla beraber, irade, gümrük resmi artışları yürürlüğe girene kadar Türklerin çok acil malî ihtiyaçlarını Deutsche Bank olarak bizim karşılamamız gerektiği anlamına geliyordu. Anlaştık. O zaman ben ve Emilie, Mrs. Douglas ve Mertens'le⁴⁵ gönül huzuruyla ve neşeli olarak Eyüp'e gittik. Muhteşem bir akşamdı. Stempellerle⁴⁶ akşam yemeği yedik. Gies, henüz sadrazamdan irade alınmamış olarak Tahsin'in konağından gelip bize katıldı.

Cuma günü saat sabah 10'da Huguenin'le Büyükelçilik'te buluştuk. Gies, sadrazam tarafında çağırılmış ve henüz geri dönmemişti. Sadrazamdan kesinlikle anlamsız bir deklarasyondan oluşan bir belge ile nihayet öğlen 12'ye doğru döndü: İlk kredi operasyonunun getirisinden geri ödenmek koşuluyla Osmanlı Bankası avansı vermişti, böylece tüm yük vergi gelirlerinin üzerine binmeyecekti (!). Böyle uzun süreli bir kredi için toplanan vergi gelirlerini teminat olarak gösterme niyeti için korkmaya mahal

⁴⁴ von Below: İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği personelinden.

⁴⁵ Mertens: İstanbul'daki Alman Başkonsolosu.

⁴⁶ von Stempel: Binbaşı, İstanbul'daki askerî ateşe.

yoktu. Büyükelçi Gies'i eğer gümrük resmi artışı onaylanmazsa onu sorumlu tutacağını söylemek üzere sadrazama gönderdi. Kendisi de bizzat Selamlık'a gitti.

Emilie ve ben Mertense öğle yemeğine davet edilmiştik. Dryander ve Cahnsen de geleceklerdi. Onlar Selamlık'ta Sultan'a tanıtılacaklardı. Ancak saat iki buçukta Mertens'lere geldiler ve büyükelçiyi uğurlamak için istasyona gitmeden önce biraz öğle yemeği yemek için çok az vaktim kalmıştı.

Sultan'la konuşmasından hoşnut olmuştu. Sultan vergi gelirleri konusunda statükonun sağlanacağı konusunda söz vermişti ve fonlar Bağdat için ayrılmıştı. Fakat, gümrük resmi artışı onaylanana ve yürürlüğe girişine kadar Bağdat demiryolu ile ilgili herhangi bir tartışma olmamalı.

Sultan tarafından büyükelçiye sözlü olarak verilen bir mutabakatname üzerine artık reddedemeyeceğimiz gümrük resmi artışının onaylanmasında, son silahımızı teslim ediyoruz. Eğer Sultan sözünü tutmamaya karar verirse yapabileceğimiz hiçbir şeyimiz yok.

Çok önemi olan bu meselenin tamamen tatminkar olarak halledilmesi ve değişikliklerin yapılamayacağı anlaşmaların gerçekleştirilmesine kadar büyükelçinin ayrılışını geciktirmemesi bana oldukça inanılmaz geliyor. Gwinner bana Berlin'den "çok gizli" bir mektubla Marschall'ın geri dönmeceğini öğrendiğini söyledi. Henüz yerini kimin alacağı kararlaştırılmadı. Kendisi de bilmiyor. Belki bu daha iyi oldu çünkü Marschall oldukça uzun bir süredir burada ve Sultan üzerindeki etkisini kaybetmiş. Şu an her şey sakinken büyükelçinin değişmesinin herhangi bir avantaj sağlayacağına hâlâ inanmıyorum. Hiç kimse Marschall'ın bilgi ve tecrübesinin yerini dolduramaz.

Fakat Dışişleri bakanlığının bunu umursadığını sanmıyorum. Marschall'ı sadece safsata yaptıkları Lahey'e, Bodmann'ı Santiago'ya, Haniel'i de Atina'ya gönderiyorlar. Below hâlâ kendini bulmuş değil, Haniel'in yerine Kienlein getiriliyor fakat herhangi bir diplomatik deneyimi yok ve sadece üç haftadır Dışişleri bakanlığında. Bütün bunları düşününce anlıyorsun.

Haftanın ikinci olayı: Zander görevden alındı. Bana ve Gwinner'a karşı Deutsche Bank'ta bir müdürlük görevi alabilmek için inanılmaz entrikalar çeviriyordu. Gwinner bunu bana 27 Nisan tarihli mektubunda yaz-

mıştı. Huguenin'a gönderilen inanılmaz açık telgraf Türkler arasında hayret uyandırdı. Çarşamba günü Strepels'de büyükelçinin yanında oturdum, dosdoğru bu konudan bahsetti. O telgrafın –sadrizam ona bir kopyasını vermişti- çok kötü bir iş olduğunu söyledi. Sadrazam telgrafı Testa'ya da gösterdi. Tabii ki kimse bu konuda ne yapılacağını bilmiyordu. Büyükelçi bana Berlin'dekilerin Huguenin'le ilişkilerimde büyük incelik ve anlayış göstermiş olduğumu anlamaları için elinden geleni yapacağını söyledi, Huguenin'in bizzat kendisi benim işimi oldukça çok takdir ediyordu. Böylece Zander'in entrikaları başarısızlıkla sonuçlandı. Entrikalar Huguenin'le ilgili olarak da başarısız oldu, bütün meseleler aramızdaki ilişkiyi oldukça güçlendirdi ve geliştirdi.

Muhtemelen Huguenin yarın Gwinner'ı görmeye Viyana'ya gidecek.

Mayıs'ın ilk yarısında Viyana'ya gitti. Gwinner'ın konuşmak istediği esas konu aramızdaki şahsî ilişkiydi. Huguenin geri döndü ve Gwinner'ın beni Deutsche Bank'a müdür olarak tayin etmek istediğini tam bir gizlilik içinde söyledi. Huguenin, benim Bağdat demiryolu meselesi tam olarak halledilene kadar şu anki görevimde kalmam konusunda ısrar etmiş. İşte o zaman tüm şeref bana ait olacak.

Haziran ayının başında von Stempel, Mertens ve ben Anadolu'da beş gün geçirdik. Ankara ve Konya'ya gittik. Emilie, kardeşi August'un düğününe katılmak ve yazı Avrupa'da geçirmek için Mayıs ayı sonunda Almanya'ya gitmişti. Anadolu'dan döndükten sonra Tarabya'ya yerleştim.

Von Kiderlen İstanbul'a büyükelçilik görevi ile geldi. Haziran ayı içinde Gwinner'ı Viyana'da gördüm ve çeşitli iş meselelerimiz ve onun Bağdat meselesi hakkındaki fikirleri hakkında konuştuk. Bana Deutsche Bank'a katılmam ihtimalimden kayıtsız bir şekilde bahsetti.

Büyükelçi ayrılmadan önce Sultan'ın verdiği tüm olumlu raporlara rağmen sulama projesinde her hangi bir ilerleme söz konusu değil. Kiderlen'in bütün gayretlerine karşın bu konu bütün bir yaz boyunca hareketsiz kalacakmış gibi görünüyor. Huguenin ve ben tatille ilgili olarak şu düzenlemeleri yaptık; ben Temmuz'da gideceğim, o ise Ağustos'ta ve ben tekrar Eylül'de gideceğim, böylece menkul kıymetler borsasındaki reform hakkında Hamburg'da yapılacak Bankerler Konferansı'na katılabilirim.

Haziran'ın sonunda gerçekten ayrıldım, ilk önce Neustadt'a gittim. Temmuz ayının ortalarında beş günümü Berlin'de geçirdim, Gwinner bana Deutsche Bank'ta bir görev için resmî bir teklif yaptı. Yardıma ihtiyacı var ve acilen istiyor. Eğer İstanbul'da kalmak istiyor idiysem, o, başka birini bulmak zorunda kalacaktı. Başlangıç olarak sadece müdür yardımcılığı görevi teklif edilmesinden tamamen tatmin olmamama rağmen prensipte kabul ettim.

Temmuz'un son haftasını Else ve iki oğluyla Neustadt'ta geçirdim. Sulama projesinin bitirilme aşamasında olduğu haberi İstanbul'dan Gwinner aracılığıyla bana ulaştı.

Ağustos'un başında İstanbul'a geri döndüm. Kiderlen, Below ve Douglasses'larla birlikte Tarabya'da hoş bir vakit geçirdim. Sulama projesi hâlâ problemlili. Nihayet, Eylül ayında, Sultan bir grupla anlaşmayı yetkili kıldığını belirten bir irade yayınladı. Fakat anlaşma, Kinderlen'in her çabasına ve Sultan'ın oldukça fazla söz vermelerine rağmen imzalanmadı. Huguenin tatilini kaybetti ben de Bankerler Konferansı'nı kaçırdım. Sonunda, pazarlık dayanağımızı değiştirdik: grup ile değil fakat hükümetle bir kontrat. Bu arada banliyö hattında çift raylı hat için bir kontrat imzalandı. Ekim ayının ortalarında geri dönen Emilie ile Kiderlen, Below, Klitzing (Loreley'in komutanı), Eichhorn ve Douglass'larla birlikte Kasım ayının başında Konya'ya gittim.

Kasım ayının sonuna doğru, en sonunda sulama kontratını imzaladık. İşin durumunu Gwinner'la görüşmek için Huguenin'la Viyana'ya gittik. Huguenin oradan İsviçre'ye gitti ve ben sermaye artışı konusunda çalışmak için İstanbul'a döndüm. İnanılmaz zorluklardan sonra başardım. Aralık ayının 23'ünde Zihni Paşa ile birlikte "değişiklik maddesi"ni imzaladık.

O zamana kadar Marschall dönmüş ve yeni yıldan sonra Bağdat işi üzerine ciddiyle eğilmişti. Ocak ayında çeşitli sorunlar konusunda ve sulama projesi için yapılan inşaat anlaşmalarının güvenceye alınması amacıyla Gwinner'le görüşmek için Frankfurt ve Berlin'e gittim. Neustadt'ta küçük Charlotte'nin vaftiz törenine katıldım.

Şubat, Mart, Nisan ve Mayıs ayları Bağdat konusunda görüşmelerle geçti. Mart'ın sonunda "Elses"ler Neustadt ve Berlin'den bizimle beş hafta kalmak için geldiler. Paskalya süresince ilk kez Anadolu'da motorlu taşıt

gezisine çıktık. Mayıs ayında anne ve babalarımız geldi. Bu arada Bavyera Prensesi Gisela ve Prens Conrad, Georg ve Heinrich bizi ziyaret ettiler.

Mayıs ayının sonunda Bağdat görüşmeleri başarılı bir sonuçla neticelendi. Demiryolu 840 kilometre daha ileriye Haleb ve Helif'e uzatılacak.